

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Journal of Sakarya University Faculty of Theology

e-ISSN: 1304-6535

Cilt/Volume: 26, Sayı/Issue: 50, Yıl/Year: 2024 (Aralık/December)

**Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında İslam Hukukçularının
Dayandıkları Etik İlkeler: Psikolojik Komplikasyonların
Engellenmesinden Tıbbî Bakım Standartlarına**

*The Ethical Principles Relied Upon by Islamic Jurists in Disorders of
Sex Development: From Preventing Psychological Complications to
Standards of Medical Care*

Mine Doğan

Doktor Adayı, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku Ana
Bilim Dalı – Ph.D. Candidate, İstanbul University, Institute of Social Sciences,
Department of Islamic Law
m.dogan4501@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9638-5774>

Makale Bilgisi – Article Information

Makale Türü/Article Type: Araştırma Makalesi/ Research Article

Geliş Tarihi/Date Received: 05/08/2024

Kabul Tarihi/Date Accepted: 24/10/2024

Yayın Tarihi/Date Published: 15/12/2024

Atıf/Citation: Doğan, Mine. "Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında İslam Hukukçularının Dayandıkları Etik İlkeler: Psikolojik Komplikasyonların Engellenmesinden Tıbbî Bakım Standartlarına". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 26/50 (2024), 465-493. <https://doi.org/10.17335/sakaifd.1527645>.

İntihal: Bu makale, *iThenticate* yazılımı ile taranmış ve intihal tespit edilmemiştir.
Plagiarism: This article has been scanned by *iThenticate* and no plagiarism detected.

Öz

Cinsiyet gelişim bozukluklarını/CGB (hermafroditizm/interseksüalite/hüsnâlık) İslâmî biyoetiğe göre inceleyen bu makale, merkeze İslam hukukunu konumlandırarak CGB'li bireyler için düzenlenen dinî normların ardında yatan etik değerleri yansıtmaktadır. Makale, İslam hukukunda erken dönemlerden itibaren cinsiyet gelişim bozukluklarıyla ilgili normlar düzenlenirken etik değerlerin de dikkate alındığını iddia eder. Bu bağlamda makalenin kategorizasyonunda tarihsel ayırım tercih edilerek klasik dönemlerden çağdaş dönemlere İslam hukukçularının cinsiyet gelişim bozuklukları konusunda dikkate aldıkları etik değerler vurgulanmıştır. Sonuç olarak klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarına etik yaklaşımın daha çok insan onurunun gözetilmesi ve mahremiyetin korunması amacıyla olası psikolojik komplikasyonların engellenmesi bağlamında şekillendiği saptanmıştır. Zamanla yaşanan tıbbî gelişmeler, CGB'li bireylerin bedenlerinden karşı cinsle ait dokuları uzaklaştırma imkanı tanıyınca İslâmî etik değerlerde bir kırılma yaşanmıştır. Klasik dönemlerde, olası psikolojik komplikasyonların engellenmesi şeklinde gelişen etik yaklaşım, cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmü, helal olması halinde delilleri, dinî meşruiyet parametreleri ve aydınlatılmış onam doktrini gibi daha çok CGB için tıbbî bakım standartları geliştirmeye evrilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İslam Hukuku, Biyoetik, Biyofikih, Hermafrodit, İnterseks, Hüsnâ.

Abstract

Determining or assigning the sex of a newborn baby can be a complicated matter. Those with a male chromosomal structure may look like a typical woman, and those with a female chromosomal structure may look like a typical male, or people may have ambiguous external genitalia. The phenomenon referred to by terms such as Disorders of Sex Development (DSD), hermaphroditism, and intersexuality has become a subject of interdisciplinary inquiry, engaging fields such as medicine, theology, law, philosophy, and ethics. This article discusses disorders of sex development according to Islamic bioethics. The aim of the article is to reveal Islam's ethical approach to disorders of sex development through the example of Islamic law.

Disorders of sex development have been carefully addressed by Islamic jurists since the early periods, and ethical values were also considered in regulating rulings for individuals with DSD. Considering that ethical discussions about disorders of sex development are shaped according to the medical conjuncture of each period, the ethical approach to DSD in classical Islamic law was shaped in the context of protecting human dignity and privacy. For example, in cases where it is necessary to look at the external genital organs of a person with DSD, it was decided to purchase a concubine (*jariya*). Considering that according to Islamic law, the marriage of an individual with DSD whose sex has not been assigned is not allowed, it is aimed to protect the human dignity and privacy of the individuals with DSD by assigning the task of sex assignment and circumcision to the concubine. According to classical Islamic law, the two institutions that create privacy for looking at the external genital organs of the opposite sex are marriage and having a concubine. These Islamic rulings may imply that, depending on the medical conditions of the period, the ethical approach to DSD in classical Islamic law was shaped mostly to prevent psychological complications.

Over time, with advancements in medicine allowing for the removal of tissues associated with the opposite sex from the bodies of individuals with DSD, a significant shift occurred in Islamic ethical values. In this context, contemporary Islamic jurists have focused on ethical values such as the Islamic rulings of sex correction surgeries, the evidence for permissibility (halal status) of these surgeries, the necessary parameters for the religious legitimacy of these procedures, and the doctrine of informed consent. In other words, the ethical approach, which initially focused on preventing psychological complications, evolved into the development of standards of medical care for DSD. This shift in the ethical approach of Islamic law regarding disorders of sex development emphasizes the importance of the medical context in the ethical discussions surrounding DSD. While contemporary Islamic jurists were investigating the ruling of sex correction operations, they questioned whether there was a medical indication for surgical interventions performed under DSD conditions. Contemporary Islamic jurists who accept disorders of sex development (DSD) as an anomaly occurring during the prenatal period have ruled that sex correction surge-

ries are permissible (halal) as part of medical treatment. They have used some evidence to achieve this result: these surgical operations are considered part of medical treatment; they do not cause deformity to the body, thus not violating the dignity of the human body, and they align with the higher interests (maslahahs) of preserving life and lineage. However, sex correction operations are not considered unlimitedly halal in Islamic ethics. A number of parameters have been established to ensure the Islamic legitimacy of sex correction operations. For example, in order to perform sex correction operations, parameters required, such as the sex must be definitively unclear, there must be a medical indication for the surgery, and the operation should be considered a last resort. In contemporary Islamic ethics, the doctrine of informed consent is highly valued in sex correction surgeries. In this context, contemporary Islamic jurists demand that, regardless of the outcome, the physician must completely inform the individual with DSD or, if the individual is incompetent, his/her parents. Thus, it may be said that the autonomy of individuals with DSD is valued as an extension of the principle of informed consent in Islamic ethics. As a result, this article argues that ethical values have been considered in regulating religious rulings related to disorders of sex development in Islamic law since its early periods. It positions the shifts in the ethical approach under DSD conditions in classical and contemporary Islamic law within the context of the changing medical conjuncture.

Keywords: Islamic Law, Bioethics, Biofiqh, Hermaphrodite, Intersex, Khuntha.

Giriş*

“Her tefekkür birtakım kabullerle başlar; fıkıhın (İslam hukukunun) vahiy emirleri ve yasaklarını hareket noktası aldığı doğru olmakla beraber “geçerli normu” tanımlarken normun “insan için” var olduğu gerçeğini keşfetmesi fıkhi tefekkürü etik tefekküre daha fazla yaklaştırmıştır. Rasyonel olarak iyi-kötü, doğru-yanlış yargıları üzerine bir düşünüş yapan etik tam da bu noktada fıkhi tefekkürle buluşmaktadır.”¹ Bir anlamda İslam hukukunun, erken dönemlerden itibaren insanlığın pratik sorunlarına norm üretirken İslamî etik değerlerin gelişmesinde önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Örneğin, “Genellikle hem erkek hem de kadın cinsiyetine ait olduğu anlaşılan özelliklerin tek bir vücutta birleştiği fiziksel ve/veya kromozomal bir dizi olasılık.”² şeklinde tanımlanan cinsiyet gelişim bozuklukları/CGB (hermafroditizm/interseksüalite/hümsâlık), İslam hukukunda dinî etik değerlerin hissedildiği bir

* Bu makale, Mine Doğan tarafından Merve Özaykal'ın danışmanlığında hazırlanan yüksek lisans tezinden istifadeyle yazılmıştır. bk. Mine Doğan, *Tıbbî, Etik ve Fıkhi Yönleriyle Cinsiyet Gelişim Bozuklukları (Hermafroditizm/İnterseksüalite/Hümsâlık)* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2022). Ayrıca bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından "122K853" numaralı 1001 projesi ile desteklenmiştir. Projeye verdiği destekten ötürü TÜBİTAK'a teşekkürlerimizi sunarız. Makalede etik kurul onayı gerekli olmuştur: Makale için gereken etik onay “İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu” tarafından 27.03.2023 tarihinde verilmiştir. İzin no: E-35980450-663.05-1701613. Son olarak makalenin hazırlanma sürecinde kıymetli revizeleri ile destek olan Prof. Dr. Necmettin Kızılkaya, Doç. Dr. Merve Özaykal ve Dr. Öğr. Üyesi Tayyibe Bardakçı'ya içten teşekkürlerimi sunuyorum.

1 Mürteza Bedir, “Bir Fıkıh-Etik Karşılaştırması Denemesi”, *Fıkıh ve Biyoetik: İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci*, ed. M. İhsan Karaman vd. (İstanbul: İSAR Yayınları, 2021), 60.

2 Morgan Holmes, *Intersex: A Perilous Difference* (Pennsylvania: Susquehanna University Press, 2008), 32.

konudur. Bu makale, cinsiyet gelişim bozuklukları örneklemini üzerinden İslam hukukçularının pratik meseleleri çözümlerken benimsedikleri etik değerleri konu edinmektedir. Makalenin amacı, İslam dünyasının etik duruşunun şekillenmesinde merkezi öneme sahip İslam hukukunun, cinsiyet gelişim bozukluklarını ele alırken hükümlerin arka planına konumlandığı etik değerlerin vurgulanmasıdır.

Makalede veriler toplanırken yarı yapılandırılmış mülakat ve arşiv (literatür taraması, doküman analizi) veri seti kullanılmıştır. Elde edilen veriler fenomenolojik analiz yöntemiyle işlenerek klasik dönemlerden günümüze kadar İslam hukukçularının cinsiyet gelişim bozukluklarına dair etik yaklaşımındaki değişim yansıtılmıştır. Bu bağlamda makalenin kategorizasyonunda tarihsel ayırım dikkate alınarak klasik dönemlerden günümüze kadar cinsiyet gelişim bozuklukları hakkında İslam hukukunun gözettiği etik değerlerdeki dönüşüm incelenmiştir. Çalışmanın genel iddiası, İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarına dair hükümler düzenlenirken etik değerlerin dikkate alındığıdır. Çalışmanın özel iddiası ise tıbbî bilginin değişimiyle İslam hukukunun cinsiyet gelişim bozukluklarına etik yaklaşımında kırılmanın yaşandığıdır. Çünkü klasik İslam hukukunda CGB koşullarında insan onuru (mükerrerliği) ve mahremiyetini gözetmeyi merkeze alan etik değerler, utanma ve dışlanma duygusu gibi olası psikolojik komplikasyonların/rahatsızlıkların engellenmesine hizmet ederken günümüze yaklaştıkça tıbbî imkanların gelişmesiyle CGB konusunda -cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmü, helal olması halinde söz konusu operasyonların dinî meşruiyeti için gereken parametreler gibi- tıbbî bakım standartlarının düzenlenmesine hizmet eden hükümlerin verildiği saptanmıştır.

Cinsiyet gelişim bozukluklarıyla ilgili İslam hukuku literatürüne bakıldığında konunun daha çok tıbbî ve hukukî perspektiften ele alındığı görülmektedir.³ İslam hukukunun CGB için norm üretirken dikkate aldığı etik değerleri

3 Batı etiğinde cinsiyet gelişim bozukluklarına dair tartışmaları içeren pek çok eser vardır. Ellen K. Feder, *Making Sense of Intersex* (Indiana: Indiana University Press, 2014); Natalie Delimata, *Articulating Intersex: A Crisis at the Intersection of Scientific Facts and Social Ideals* (Switzerland: Springer Nature Press, 2019); Katrina Karkazis, *Fixing Sex* (London and Durham: Duke University Press, 2008); Morgan Holmes (ed.), *Critical Intersex* (Burlington: Ashgate Press, 2009); David A. Rubin, *Intersex Matters* (New York: Suny Press, 2017) adlı çalışmalar bunların birkaçıdır. İlgili alanyazın incelendiğinde Batı etiğindeki tartışmaların daha çok cinsiyet gelişim bozukluklarında uygulanan tıbbî bakım standartlarına odaklandığı görülür. İslam hukuku alanında CGB'ye dair çalışmaların ise meselenin daha çok hukukî ve tıbbî boyutuna odaklandığı görülmektedir. Örneğin İlyas Çalışkan, *İslam Hukukunda Çift Cinsiyetliler (Hümsâ)* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011) isimli çalışma incelendiğinde daha çok CGB'nin tıp ve İslam hukuku perspektifinden ele alındığı, İslam hukuku pasajlarında İslam hukukunun meseleye tıbbî ve hukukî yaklaşımından bahsedildiği görülmüştür. Ancak İslam hukukunun CGB'ye etik yaklaşımı ele alınmamıştır. Adeta İlyas Çalışkan'ın tez çalışmasının makale formatı olan Hilal Duman,

inceleyen bir çalışma tespit edilememiştir. Bugün, CGB koşullarında etik ilminin önemli rolü düşünüldüğünde konunun İslamî biyoetiğe göre ele alınmasının değeri büyüktür. Bu bağlamda çalışmamız, İslamî biyoetiğe önemli veriler sağlayan İslam hukuku alanında cinsiyet gelişim bozukluklarını inceleyerek söz konusu disiplinin CGB'yi çözümlerken benimsediği etik yaklaşımı sunması açısından özgün durmaktadır.

1. Klasik İslam Hukukunun CGB'ye Etik Yaklaşımı: Olası Psikolojik Komplikasyonların Engellenmesi

Cinsiyet gelişim bozuklukları, klasik dönemlerden itibaren İslam hukukçuları tarafından etik değerlerin gözetildiği bir konudur. Cinsiyet gelişim bozukluklarına dair etik tartışmaların daha çok tıbbî bakım üzerine konumlandığı düşünüldüğünde İslam hukukçularının konuya etik yaklaşımının da dönemin tıbbî bilgisine göre değişeceği açıktır. Örneğin klasik tıbbî konjonktürde günümüzdeki gibi kurumsal anlamda cinsiyeti belirlemekle görevli hekimlerin bulunmaması, etraftaki insanların biyolojik cinsiyeti keşfedebilmek için CGB'li bireyin genital organlarına bakmaları riskini doğurmuş olabilir. Bu durumun, insan onuru ve mahremiyetini zedeleyici doğasını fark ettiği anlaşılan Hanefî mezhebinin önemli hukukçularından Şemsüleimme es-Serahsî (ö. 483/1090), yabancı kimselerin cinsiyeti deşifre edebilmek için mürâhik dönemindeki⁴ CGB'li bireyin genital organlarına bakamayacağına hükmetmiştir.⁵ Ancak ileride bahsedileceği üzere İslam hukukunda CGB'li bireylerin cinsiyetinin olabildiğince erken vakitte belirlenmesi gerekir. Bu anlayış baz alındığında klasik dönemlerde cinsiyetin erkenden belirlenmesine önem verildiği görülür. Bu nedenle Hanefî hukukçu Serahsî, mürâhik dönemindeki CGB'li

---

“İslam Hukukunda Çift Cinsiyetliler”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/2 (2002) adlı makalede de konunun tıbbî ve hukukî boyuttan ele alındığı tespit edilmiştir. Mine Doğan - Merve Özaykal, “Klasik Fıkıhın Cinsiyet Gelişim Bozukluklarına Bakışını Yeniden Düşünmek: Güncel Tıbbî Bilgi Açısından Bir İnceleme”, *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2023) adlı makalede ise klasik İslam hukukunun CGB'yi çözümlerken kullandığı tıbbî bilgi ile çağdaş tıbbin görüşleri incelenerek konu sadece tıbbî boyuttan ele alınmıştır. İkincil literatürün genel değerlendirmesinde CGB konusunda Batı etiğinin tartışmalarını yansıtan eserlerin oldukça fazla olduğu, ancak konuyu İslamî biyoetiğin yaklaşımına göre ele alan herhangi bir çalışmanın bulunmadığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla bu makalenin, cinsiyet gelişim bozukluklarını İslam hukukunun etik perspektifiyle ele alması özgün durmaktadır.

- 4 Mürâhik dönemi, ergenlik yaşının asgari sınırına gelmiş, ancak biyolojik olarak ergenliğe girmemiş kimseleri ifade eder. Hanefî mezhebinde mürâhikin yaşı bazı eserlerde 10, bazılarında 12 olarak kabul edilmiştir. Bu bağlamda kişi, 10 veya 12 yaşından ergenliğe girene kadarki dönemde mürâhik hükmünde ele alınmıştır. Ayrıntı için bk. Nizâm Burhânî vd., *el-Fetâva'l-Hindiyye* (Beyrut: Dâru İhyâ'it-Türâsî'l-Arabî, 1980), 6/439; Muhammed Emin b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr* (Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 10/451.
- 5 Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dâru'l-Marife, 1993), 30/110.

bireyin cinsiyetinin belirlenmesi işini cariyelere bırakmıştır. Ona göre 10 veya 12 yaşına gelen/mürâhik CGB'li birey ergenliğe girmiş gibi kabul edildiğinden, kendisine cinsiyetin belirlenmesinden anlayan bir cariye satın alınacaktır. Sadece cariyenin, mürâhik CGB'li bireyin genital organlarına bakarak cinsiyeti belirleme hakkı vardır. Çünkü CGB'li bireyin cinsiyetinin erkek olduğu düşünüldüğünde -cariyenin efendisi konumuna geleceğinden- söz konusu cariyenin, efendisinin genital organlarına bakmasında bir sakınca yoktur. Cinsiyetin dışı olması halinde ise ihtiyaç durumunda hemcinslerin birbirlerinin bedenlerine bakmaları helaldir.⁶ Serahsî'de geçen bu hüküm, bir yandan cinsiyetin olabildiğince erken vakitte belirlenmesine, diğer yandan mürâhik CGB'li bireyin insan onuru ve mahremiyetinin zedelenmemesine önem gösterildiği şeklinde yorumlanabilir.

Hanefî hukukçu Serahsî, cinsiyetin belirlenmesi için cariyenin satın alınacağına hükmederken mürâhik CGB'li bireyin yeteri kadar maddi durumunun olmamasını da düşünmüştür. Bu bağlamda ona göre maddi durumu yetersiz olan mürâhik CGB'li birey için alınacak cariyenin ücreti devletin hazinesinden (beytülmal) karşılanacaktır. Ücreti böyle karşılanan cariye, cinsiyeti belirlendikten sonra görevini yerine getirdiği için satılarak ücreti tekrar devlet hazinesine iade edilecektir.⁷ Bu hüküm, klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarının yalnızca bireyi ilgilendiren bir durum olmayıp kamu meselesi haline geldiğini göstermesi açısından anlamlıdır. Hanefî hukukçu Serahsî de bu hükme gittiği pasajlarda "Çünkü devletin hazinesi kamunun maslahatı için kullanılır." gerekçesini göstererek⁸ CGB'nin toplumsal bir mesele olduğunu vurgulamış görünmektedir. Dolayısıyla klasik İslam hukukunun, günümüzde biyolojik cinsiyetin belirlenmesinin, kamunun (hekimlerin) işi olmayıp yalnızca kişinin kendisini ilgilendiren bireysel bir mesele olduğunu savunan Batılı etik yaklaşımların⁹ karşısında konumlandığı söylenebilir. Diğer yandan, klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarının kamusal bir mesele olması, aslında cinsiyetin belirlenmesinin toplumun iyiliği için de önemli olduğunu gösterebilir. Çünkü hukukî normların ikili cinsiyet konfigürasyonuna göre düzenlendiği düşünüldüğünde toplumun fertlerinin, cinsiyeti belirsiz olan kimsenin yanında hangi cinsel rolü edinecekleri konusunda kararsız kalmaları sıkıntı verici olabilir.

Bunun yanında aslında klasik dönemlere özel bir kategori olan cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyler (hünsâ-yı müşkil) için düzenlenen yeni hukukî normlar incelendiğinde de cinsiyet gelişim bozukluklarının toplumsal

6 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/110.

7 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/110.

8 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/110.

9 David T. Ozar, "Towards a More Inclusive Conception of Gender – Diversity for Intersex Advocacy and Ethics", *Ethics and Intersex*, ed. Sharon E. Sytsma (Netherlands: Springer Press, 2006), 29/17-20.

bir mesele olarak değerlendirildiği söylenebilir. Klasik İslam hukukçuları, dönemin tıbbî bilgisine göre düzenledikleri cinsiyet belirleme kriterlerini kullanmalarına rağmen toplumda cinsiyeti belirlenemeyen bireyler kalmıştır.¹⁰ Böyle bir kimse sosyal ilişkilerinde ve dinî ritüellerinde hangi cinsel rolü edineceğini sorduğunda klasik İslam hukukçuları biyolojik cinsiyeti belirleyemedikleri için bireye çözüm üretmekten vazgeçmemişlerdir. Aksine bireyin topluma kazandırılması için cinsiyet biyolojik olarak belirlenemese dahi hukukî olarak belirlenmesi denenmiş ve söz konusu CGB'li bireyler için embriyonik evreden terminal evreye pek çok yeni hüküm düzenlenmiştir.¹¹ Bu veriler bir yandan klasik İslam hukukunda cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireylerin toplumda damgalanmadıklarını, aksine toplumla birlikte yaşamlarını devam ettirebilmeleri için orijinal çözümlerin üretildiğini gösterebilir. Diğer yandan CGB'nin kamusal bir mesele olarak görüldüğünü destekleyebilir.

Ayrıca erken dönemlerde CGB'nin kamusal bir mesele olarak görülmesi, Hanefî hukukçu Serahsî'nin cinsiyeti belirleme görevini cariyelere vermesinin nedenini de açıklayabilir. Çünkü günümüzdeki manasıyla cinsiyeti belirlemek için tıbbî muayeneyi gerçekleştirecek kurumsal bir hekimlik müessesesine ihtiyaç olmadığı ve CGB'li bireylerin toplum tarafından bilindiği düşünüldüğünde, bazı insanların biyolojik cinsiyetin ne olduğunu merak ederek mürâhik dönemdeki CGB'li bireyin genital organlarına bakmak istemeleri muhtemeldir. Bu durumun insan onuru ve mahremiyetini zedeleyeceğini anlayan Hanefî hukukçu Serahsî'nin verdiği hükümden CGB'li bireyin utanma ve dışlanma gibi duygular hissederek olası psikolojik komplikasyonlar/rahat-sızlıklar yaşamasını engellemeye çalıştığı söylenebilir. Bu noktada cinsiyetin belirlenmesi için neden evlilik kurumuna başvurulmayıp cariyelik müessesesinin kullanıldığı sorusu akla gelebilir. İlgili sorunun cevaplanması, hukuk ekollerinin henüz cinsiyeti belirlenememiş CGB'li bireyin evlenmesinin hükmü konusundaki görüşlerine bağlıdır. Dört hukuk mezhebinin de cinsiyeti belli olmayan CGB'li bireyin evliliğini helal görmediği düşünüldüğünde¹² cariyelik müessesesine başvurmanın mantığı belirmektedir. Çünkü

10 İslam hukukunun cinsiyet gelişim bozukluklarını incelerken dikkate aldığı tıbbî bilgiler için bk. Doğan - Özyakal, "Klasik Fıkıhın Cinsiyet Gelişim Bozukluklarına Bakışını Yeniden Düşünmek: Güncel Tıbbî Bilgi Açısından Bir İnceleme", 809-835.

11 Klasik İslam hukukunda cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyler için düzenlenen hükümlerin ayrıntısı ve biyofikih analizi için bk. Mine Doğan, "Klasik İslam Hukukunun Cinsiyeti Atanamayan Kategorisi: Hünsâ-yı Müşkil", *Cinsiyetsizleştirme*, ed. Huriye Martı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2024 yayını aşamasında)

12 Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî, *el-Asl* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 9/323; Ebû Muhammed Muvakkakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Makdisî, *el-Muğnî* (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1972), 6/710; Ebû Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb er-Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2007), 8/616; Mansûr b. Yûnus el-Buhûtî, *Keşşâfü'l-*

İslam hukukuna göre karşı cinsler arasında genital organlara bakacak kadar mahremiyetin doğması evlilik veya cariyelik ilişkisine bağlıdır.

Ayrıca neden toplumda sağlık işleriyle ilgilenen bireylerin mürâhik döneminde cinsiyetin belirlenmesi için görevlendirilmedikleri sorusu da gündeme gelebilir. Erken dönemlerde toplumda günümüzde olduğu gibi kurumsal bir hekimlik müessesesinin olmadığı, daha çok bireysel anlamda ebelerin veya erkek sağlıkçıların bulunduğu bilinmektedir. Bu bağlamda cinsiyeti henüz belirlenmeyen CGB'li bireyin gerçekten hamile olup olmadığı¹³ veya ondan gelen sütün hangi cinse ait olduğunun tespiti¹⁴ gibi konularda kendilerine başvurulmuş ebelerden niçin cinsiyet belirlenirken faydalanılmamıştır? Bu durumun farklı nedenleri olabilir. Öncelikle günümüzde bazı CGB'li bireylerin, hekimlerin genital muayenesinden ötürü utanç hissettikleri¹⁵ düşünüldüğünde klasik dönemlerde de sağlıkla ilgilenen kişilerin genital organlara bakmalarının, ergenliğe girmiş gibi kabul edilen mürâhik CGB'li bireyler için psikolojik komplikasyonlar doğuracağı düşünülmüş olabilir. Diğer yandan İslam hukukunda kişilerin öncelikle hemcinslerinden hekimleri tercih etmelerinin daha uygun olduğuna hükmedilmektedir.¹⁶ Bu bağlamda klasik zamanlarda cinsiyeti belli olmayan ve mürâhik döneminde olduğundan, ergenliğe girmiş gibi değerlendirilen bir kimse için sağlıklı tercihte bulunmak zor görünmektedir.

Bunun yanında CGB'li bireyin cinsiyetini belirlemesi için cariyenin ne zaman alınacağı merak konusu olabilir. Hanefî hukukçu Serahsî'nin, mürâhik birey için cariyenin satın alınacağını ifade etmesi, 10 veya 12 yaşından itibaren ergenliğin biyolojik belirtilerini gösterene kadarki döneme işaret etmektedir. Yani cariyenin alınma vakti ergenliğin öncesidir. Çünkü ergenlikten sonra vücutta gelişen ikincil cinsiyet karakterlerinin diğer insanlar tarafından da tespit

kınâ' 'an metni'l-İknâ' (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 4/564; Ebü'l-Mehâsin Abdül-vâhid b. İsmâil er-Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb fi furûi'l-mezhebi's-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 9/372.

13 Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Müri en-Nevevî, *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb* (Beyrut: Dârü'l-fikr, ty.), 2/48; Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed es-Süyûtî, *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve furû'i fikhî's-Şâfi'iyye* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 241.

14 Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009), 11/413; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 11/439; Ebü Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ' el-Begavî, *et-Tehzîb fi fikhî'l-İmâm eş-Şâfiî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997), 6/303; Ebü'l-Hüseyin İbn Ebü'l-Hayr Yahya b. Ebü'l-Hayr b. Sâlim b. Esad el-İmrânî, *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî* (Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2000), 11/157; Ebü Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer el-Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc fi-şerhi'l-Minhâc* (Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1983), 8/284.

15 Feder, *Making Sense of Intersex*, 90.

16 Ayrıntılı bilgi için bk. Merve Özyakal, "Tıpta Ayıp Yok mu? Doktora Namahrem Olmaz mı? Biyofizik Perspektifinden Hastanın Beden Mahremiyeti", *Hasta Mahremiyeti*, ed. İlhan İlkılıç vd. (İstanbul: ISAR Yayınları, 2020), 139-164.

edilebileceği düşünüldüğünde bu aşamada cariyenin alınması anlamsız durmaktadır. Serahsî, Alâüddin el-Kâsânî (ö. 587/1191) ve Abdullah b. Mahmûd el-Mevsilî (ö. 683/1284) gibi Hanefi hukukçuların ergenliğin ardından CGB'li bireyin bedeninde sakal ve göğüs gelişimi gibi belirtilerin (ikincil cinsiyet karakterlerinin) ortaya çıkmasından ötürü cinsiyetin belirsiz kalamayacağını vurgulaması¹⁷ bunu göstermektedir. Ancak CGB'li bireyin bebeklikten mürâhik çağına kadarki dönemde cinsiyetinin kim tarafından belirlendiği sorusu cevapsız kalmaktadır. Henüz mürâhik dönemine girmeyen CGB'li bireyin cinsiyetini belirleme işinde ebeveynin veya bireyin kendisinin alternatif olarak düşünülmesi mümkündür. Dolayısıyla yukarıda ifade edildiği gibi mürâhik döneminde cinsiyetin belirlenmesi konusunda CGB'li birey ergenliğe girmiş kimse gibi değerlendirildiğinden, artık cinsiyeti belirleme konusunda ebeveynin değil de kişiye ergenliğin ardından genital organlara bakma mahremiyetini doğuracak cariyenin satın alınmasının tercih edildiği söylenebilir. Bu bağlamda ergenliğe girmiş gibi kabul edildiği bir aşamada cinsiyetin belirlenmesi görevinin cariyeye verilmesi, CGB'li bireyin mahremiyetinin korunmaya çalışıldığını gösterebilir.

Son olarak klasik dönemlerin tıbbî bilgisine göre cariyenin, mürâhik CGB'li bireyin genital muayenesini nasıl yapacağı da sorulabilir. Dönemin tıbbî bilgisinde ergenlikten önce kullanılan tek kriterin üretranın (idrar çıkışı) konumu olduğu bilinmektedir.¹⁸ Dolayısıyla kanaatimizce cariyenin cinsiyeti belirlemesiyle kastedilen, mürâhik CGB'li birey idrarını yaparken idrarın nereden geldiğine bakarak üretranın genital organlardaki konumunu tespit etmesidir. Buna göre cariyeye, üretra genital bölgenin üst kısmında konumlandığında penis olacağı için cinsiyetin erkek olduğuna, biraz alt kısımda konumlandığında vajina olacağı için cinsiyetin dişi olduğuna hükmedecektir.

Klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarıyla ilgili hükümlerde etik değerlerin gözetildiği anlaşılan bir diğer konu sünnet olmaktır. Hanefi hukukçu Burhânüddîn el-Buhârî'ye (ö. 616/1219) göre sünnet olmak faziletli bir pratiktir.¹⁹ CGB'li bireyi düşündüğümüzde cinsiyet belirsiz olduğunda onu hangi cinsin sünnet edeceği önemli bir sorundur. Klasik İslam hu-

17 Serahsî, *el-Mebsût*, 30/105; Alâüddin Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 7/327; Ebû'l-Fazl Meccüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî, *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr* (Kahire: Dârü'l-Hadis, 2009), 3/53.

18 İmam Muhammed, *el-Asl*, 9/334; İmâmü'l-Haremeyn Ebû'l-Me'âli Rükniiddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf el-Cüveynî, *Nihâyetü'l-matlab fi dirâyeti'l-mezheb* (Katar: Dârü'l-Minhâc, 2009), 1/132; İbn Kudâme, *el-Muğnî*, 1/114; Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus es-Sıkkîlî, *el-Câmî' li mesâ'ili'l-Müdevenne ve'l-Muhtelata* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2012), 9/267.

19 Ebû'l-Me'âli Burhânüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze el-Buhârî, *el-Muhîtü'l-Burhânî fi'l-fikhi'n-Nu'mânî* (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2004), 5/375.

kukçuları, cinsiyetin belirsizliğinden ötürü mürâhik dönemindeki CGB'li bireyin sünnet olma onurundan mahrum kalmaması için bu işten anlayan bir cariye'nin satın alınacağına hükmetmişlerdir.²⁰ Bu meselede de mürâhik CGB'li bireyin maddi durumu yetersiz olduğunda cariye'nin masrafları devlet hazinesinden karşılanacaktır. Sünnet operasyonunun tamamlanmasıyla cariye satılarak parası devlet hazinesine iade edilecektir.²¹ Bu hüküm, klasik İslam toplumunda henüz cinsiyeti belirlenmemiş ve genital organlara bakma mahremiyeti konusunda ergenler gibi değerlendirilen mürâhik CGB'li bireylerin dışlanmadığını, diğer insanların onur duydukları uygulamalardan mahrum kalmamaları için insan onurunun korunmasına hizmet eden çözümlerin üretildiğini vurgulamaktadır.

Klasik dönemlerde insan onurunun yalnızca CGB'li bireyler için gözetildiği sanılmamalıdır. Bu durumun örneği evlilik müessesesinde görülmektedir. Klasik dönemlerde cinsiyeti belirlenebilse dahi CGB'li birey cerrahî tekniklerin yetersizliği nedeniyle ölene dek karşı cinsin dokularıyla yaşamak zorunda kalıyordu. Bu nedenle bazı klasik İslam hukukçuları, ilgili durumun cinsiyeti belirlenen CGB'li bireyle evlenen tarafı rahatsız etmesi halinde ona boşanma yetkisi veya miladi 900'lü yıllarda vücuttaki karşı cinsle ait dokuları uzaklaştırma imkanı geliştiği için eşini tedaviye zorlama hakkı tanımışlardır.²² Kanaatimizce bu hüküm, her ne kadar biyolojik cinsiyeti belli olsa da karşı cinsle ait dokular barındıran bir kimseyle evliliğini sürdürmek istemeyen tarafın insan onurunun dikkate alındığını gözler önüne sermektedir. Diğer yandan karşı cinsle ait dokular uzaklaştırılmasa bile cinsiyeti belirlenebilen CGB'li bireylerin evlilik hakkının korunduğunu göstermesi açısından da önemli durmaktadır.

Cinsiyeti belirlenen CGB'li bireylerin evliliğinde karşı tarafın insanlık onurunun korunduğu şeklinde yorumlanabilecek bir başka hüküm, Şâfiî hukukçular tarafından verilmiştir. Cinsiyetin belirlenmesi için literatüre cinsel yönelim kriterini kazandıran söz konusu İslam hukukçuları, somut/fiziksel yöntemlerle cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyin, evlilik gibi önemli bir haktan mahrum kalmaması için cinsel yönelimine göre evlenebileceğini savunmuşlardır.²³ Ancak cinsel yönelimini itiraf ederek evlenen CGB'li birey ardından

20 İmam Muhammed, *el-Asl*, 9/327; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i'*, 7/328; Abdurrahman b. Muhammed Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur fi şerhi Mülteka'l-ebhur* (İstanbul: Tereke Yayıncılık, 2015), 4/536; Burhânîpûrlu vd., *el-Fetâvâ'l-Hindiyye*, 6/439.

21 Ebû 'Amr Takıyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ b. Salâh, *Fetâvâ İbni Salâh* (Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1986), 2/469; Nevevî, *el-Mecmû'*, 1/304; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10/448.

22 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 11/413; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 9/371-372; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed 'Îlîş, *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasarı Halîl* (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989), 9/719; Muhammed b. Muhammed el-Muhtâr eş-Şinkîtî, *Şerhu Zâdi'l-Mustakni'*, 6/278. <https://audio.islamweb.net/audio/index.php?page=FullContent&audioid=341155>

23 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 11/413; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 9/372; Begavî, *et-Tehzîb*, 5/472.

yanıldığını, aslında diğer cinsle karşı cinsel çekim hissettiğini söylediğinde ne olacaktır? Bu konuda eğer somut/fiziksel özellikler bireyin yeni cinsel yönelimi itirafını onaylıyorsa cinsiyeti yeniden belirlenmiş, dolayısıyla evlilik birliği sonlanmış. Örneğin cinsel yöneliminin kadınlara karşı olduğunu söyleyerek erkek rolünde evlenen CGB'li birey, bir süre sonra cinsiyetinin dışı olduğunu itiraf ederse ve hamile kalmak gibi kadınlara özgü fiziksel bir belirti gösterirse cinsiyeti dışı olarak tekrar belirlenir. Bedeninde yeni cinsel yönelim itirafını destekleyen somut/fiziksel emareler görünmediğinde ise onun sözüne göre cinsiyet tekrar belirlenemez. Ancak Şâfiî ekolü, bu durumda eşinin yeni cinsel yönelim itirafından dolayı evliliğini sürdürmek istemeyen tarafın boşanma yetkisinin olduğunu savunmuştur.²⁴ Bu hüküm, Şâfiî ekolünde somut/fiziksel kriterlerle desteklenmeyen cinsel yönelim konusundaki itirafa, hükmün değişmesi konusunda bir değer atfedilmese bile karşı tarafın insan onurunun korunması adına önem verildiğini gösterebilir. Dolayısıyla bazı durumlar hüküm bazında bir etkiye sahip olmasa da etik değerler anlamında etki yaratabilmiştir.

Klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozuklukları konusu çözümlenirken etik değerlerin gözetildiği şekilde yorumlanabilecek diğer nokta, CGB'li bireyin cenaze hukukunda bile insan onuru ve mahremiyetinin korunmasına devam edilmesidir. Bu bağlamda Hanefî ve Hanbelî hukukçular mürâhik çağından itibaren cinsiyeti belirsiz kalmış CGB'li bireyin vefatının ardından bedenine karşı cinsin bakmasını engellemek için yıkanma hükmünü düşürüp teyemmüm edileceğine karar vermişlerdir. Mürâhik çağına girdikten sonra cinsiyeti belirlenmeden vefat eden CGB'li bireyin teyemmümünü yalnızca kendisine mahrem akrabaları yaptırabilir. Mahrem akrabaları bulunmadığında ise teyemmümü yabancı bir kimse yapar. Ancak yabancı bir erkek teyemmümü istediği gibi yapamaz. Eline bir bez geçirir ve kol bölgesine gelince kafasını öbür tarafa çevirmesi gerekir. Çünkü CGB'li bireyin kadın olma ihtimali dikkate alındığında kol bölgesi avret yerlerinden sayılır.²⁵ Şâfiî ekolü

24 Mâverdi, *el-Hâvi'l-kebir*, 11/413; Rûyânî, *Bahrü'l-mezheb*, 9/372; Begavî, *et-Tehzîb*, 5/472.

25 İmam Muhammed, *el-Asl*, 9/323; Serahsî, *el-Mebsût*, 30/105; Kâsânî, *Bedâ'î'u's-sanâ'i*, 7/328; Osman b. Ali ez-Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 6/216; Ebû Abdillâh Muhammed b. Müflih b. Muhammed b. Müflih, *Kitâbü'l-Fürû'* (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003), 3/293; Buhûtî, *Keşşâfü'l-knâ'*, 2/91; Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî el-Hamevî, *Gamzü 'uyûni'l-besâir fi şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir* (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1985), 3/372; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muhtâr*, 10/450; Halid er-Ribât - Seyyid İzzet, *el-Câmi' li-'ulûmi'l-İmâm Ahmed* (Kuveyt: Dârü'l-Felâh, 2009), 7/43.

ise meseleye daha farklı yaklaşarak istishâb kaidesine²⁶ göre çözüm üretmiştir. Buna göre çocukken CGB'li bireyi mahrem akrabaları yıkadığı için cinsiyetin belirsiz olması durumunda ölümünün ardından da onu kadın ve erkek mahrem akrabalarının birlikte yıkaması gerekir. Ancak hiçbir mahrem akrabası olmayan CGB'li bireyi yabancı kimseler gözlerini kapatarak yıkarlar. Bazı Şâfiî hukukçulara göre ise cinsiyeti belirlenmeden vefat eden CGB'li kimseyi herhangi bir kadın veya erkek ancak bir örtünün altından yıkayabilir.²⁷

Mâlikî hukukçu Ebû Ca'fer er-Ruaynî'ye (ö. 779/1378) göre ise cinsiyeti belirlenmeden vefat eden CGB'li bireyin yıkanma işini üstlenecek bir cariye satın alınmalıdır. Ruaynî, CGB'li bireyin parası olmadığına cariyenin devlet hazinesinden alınacağını, ancak devlet hazinesinden de alınamıyorsa CGB'li bireyin teyemmüm ettirileceğini savunmuştur.²⁸ Fakat Hanefî hukukçular Ebû Bekr el-Haddâd (ö. 800/1398) ve Ahmed b. Muhammed el-Hamevî (ö. 1098/1687) tarafından cariye satın alınması fikri eleştirilmiştir. Çünkü kişinin öldükten sonra zimmeti ortadan kalktığı için mülkiyetine bir şey katması söz konusu olamaz. Aynı şekilde ölmeden önce kişinin cariyesi olsa bile ölümüyle birlikte bu cariye mirasçılara kalacaktır. O halde her iki durumda da yıkama işini cariyenin üstlenmesi uygun değildir.²⁹

Görüldüğü üzere cinsiyeti belirlenmeden vefat eden CGB'li bireyin cenaze hukukunda etik değerlere yaraşır şekilde nasıl muamele göreceği konusunda farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kanaatimizce bu görüşlerin ortak noktası, CGB'li bireyin yaşarken olduğu gibi son yolculuğunda da insan onuru ve mahremiyetinin korunmasına gösterilen özendir. Dolayısıyla cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyin vefatının ardından gündem olan bu hassas meseleler, klasik İslam hukukunda CGB konusunda edinilen etik duruşun özel bir yansıması olabilir. Çünkü cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyler için yaşam sürecinde etik değerleri içeren yeni hukukî normlar düzenleyen klasik İslam hukukçuları cenaze hukukunda da hassas davranmışlardır. Ölü bedeninin saygınlığı genel kuralını işletirken CGB'li bireyler için daha hassas etik

26 İstishâb, "Bir zamanda sabit olan bir durumun, aksini gösteren bir durum bulunmadıkça sonrasında da mevcut olduğuna hükmetmeyi gerekli kılan kadidedir." Ayrıntı için bk. Ali Bardakoğlu, "İstishâb", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2001), 23/376-381.

27 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 3/18; Cüveynî, *Nihayetü'l-matlab*, 3/13; Ebû'l-Abbâs Necmüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ali İbnü'r-Ri'â, *Kifâyetü'n-nebîh fi şerhi't-Tenbih* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 5/22; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/113; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hafîb eş-Şirbinî, *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc* (Beirut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 4/214-215.

28 Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 8/624.

29 Ebû Bekr b. Ali b. Muhammed el-Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire şerh li-Muhtasari'l-İmam el-Kudûrî* (Katar: Arwîqa Yayınları, 2015), 4/202; Hamevî, *Gamzû 'uyûni'l-besâir*, 3/372.

değerleri de gözeterek insan onuru ve mahremiyetinin korunmasına çabalamışlardır denebilir.

Bu durumun bir uzantısı olarak cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireyin mahremiyetinin korunması için kefenleme ve defnetme işlemlerinde kadınlara uygulanan hükümler verilmiştir. Sözelimi onun da beş parça ile kefenlenmesine, taşınırken tabutunun kapağının örtülmesine ve cenaze namazı kılınırken imamın, onun kalça hizasında durmasına hükmedilmiştir.³⁰ Bunun yanında kadınlarda olduğu gibi cinsiyeti belirsiz CGB'li bireyi ancak mahrem akrabası kabre indirebilir ve ardından kabrinin üstü bir örtüyle örtülür.³¹

Dikkat çekici bir diğer nokta, cinsiyeti belli olmayan CGB'li bireyin cenaze duasında muğlak zamirlerin kullanılmasıdır. Cenaze duasında vefat eden kişinin cinsiyetine göre zamirler kullanan İslam hukukçuları, cinsiyeti belirsiz CGB'li bireyin de duanın rahmetinden faydalanabilmesini amaçlamışlardır. Ancak cinsiyetin belirsizliğinden ötürü “kul” anlamına gelen cinsiyeti belirleyici olmayan zamirler tercih etmişlerdir.³² Bu çerçevede, acaba cinsiyeti belirlenemeyen CGB'li bireye yaşarken nasıl hitap edildiği sorusu akla gelmektedir. Bugün Batı etiğinin bazı tartışmalarında CGB'li bireyler için cinsiyeti belirleyici zamirler barındıran diller eleştiri konusudur.³³ Ancak kanaatimizce İslam etiği ile Batı etiği arasındaki fark, İslam hukukunda onca çabaya rağmen cinsiyeti belirlenmeden vefat eden CGB'li bireyler için muğlak zamirlerin kullanılmasıyla Batı etiğinde cinsiyetin herhangi bir kategorisine dahil olmak istemeyen CGB'li bireyler için muğlak zamirlerin kullanımının teşvikidir.

Klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarıyla ilgili normlar düzenlenirken dikkate alındığı anlaşılan etik yaklaşımlar genel olarak bu şekildedir. Genellikle dönemin tıbbî bilgisine göre şekillenen etik değerlerin daha ziyade insan onuru ve mahremiyetinin zedelenmemesine hizmet ettiği, dolayısıyla CGB'li bireylerin utanma veya dışlanma gibi olumsuz duygular yaşamalarının önüne geçmeyi hedeflediği söylenebilir. Tespitimize göre klasik dönemlerde CGB'li bireylerin yaşayabileceği olası psikolojik komplikasyonların engellenmesine hizmet eden daha soyut düzlemde etik değerler söz konusuysa, çağımıza geldikçe cerrahî tekniklerin mümkün kıldığı imkanla-

30 İmam Muhammed, *el-Asl*, 9/323; Serahsî, *el-Mebsût*, 30/105; 'İmrânî, *el-Beyân*, 3/47; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/329; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 6/216; Haddâd, *el-Cevheretü'n-neyyire*, 4/202; Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed el-'Aynî, *el-Binâye şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2012), 13/535; Heytemî, *Tuhfetü'l-muhtâc*, 3/156; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/48; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 4/537.

31 İmam Muhammed, *el-Asl*, 9/323; Serahsî, *el-Mebsût*, 30/105; Kâsânî, *Bedâ'i'u's-sanâ'i*, 7/329; Zeylaî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 6/216; Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/48; Şeyhîzâde, *Mecma'u'l-enhur*, 4/537.

32 Şirbînî, *Muğni'l-muhtâc*, 2/23-24.

33 Ozar, “Towards a More Inclusive Conception of Gender”, 36.

rın dinî analizi bağlamında tıbbî bakım standartlarını ele alan normlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda aşağıdaki başlıkta çağdaş İslam hukukçularının cinsiyet gelişim bozukluklarını ele alırken yansıttığı etik yaklaşımlar incelenecektir.

2. Çağdaş İslam Hukukunda Cerrahî Tekniklere Paralel Gelişen Yeni Yaklaşımlar: Tıbbî Bakım Standartlarının Şekillenmesi

Klasik İslam hukukunda cinsiyet belirlenebilse dahi CGB'li bireyler cerrahî tekniklerin yetersizliğinden ötürü ölene dek karşı cinse ait dokularla yaşamak zorunda kalıyorlardı. Ancak zamanın ilerlemesiyle tıbbî gelişmeler cinsiyeti belirlenen CGB'li bireylerin bedenlerine cerrahî müdahalede bulunma imkânını doğurdu. Tıpta yaşanan bu ilerlemeler, çağdaş İslam hukukunda klasik dönemlerden farklı meselelerin ele alınmasına yol açtı. Bu bağlamda İslamî anlayışa uygun tıbbî bakım standartlarını konu edinen etik değerleri oluşturmak büyük oranda İslam hukukçularına düştü.

İslam dünyasında CGB'li bireylerin bedenlerinden karşı cinse ait dokuları uzaklaştırabilmek için yapılan cerrahî müdahaleler -tespit edebildiğimiz kadarıyla- miladi 900'lü yıllara dayanır. Örneğin konu, İranlı meşhur hekim Ali b. Abbâs el-Mecûsî (ö. 384-384/994) ve Endülüslü hekim Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin (ö. 403-404/1013) eserlerinde klitoris irileşen kızlar ve skrotumunun arası kapanmadığı için vajen girişi görünümü alan erkeklerin tedavisi bağlamında ele alınmıştır. Her iki durumda da vücuttaki fazlalık dokuların kesilerek uzaklaştırılmasının gereği vurgulanmıştır.³⁴ Özellikle Zehrâvî, klitoris penis fonksiyonu gösterecek kadar irileşen CGB'li kızların klitoral küçültme (klitoroplasti) yaptırdığını not düşmüştür.³⁵ Ayrıca Buharalı hekim İbn Sînâ (ö. 428-429/1037) yaşadığı toplumdaki CGB'li bireylerin, zayıf ve fonksiyonunu kaybeden genital organlarını kestirerek tedavi olduklarını ifade etmiştir.³⁶

Bu durum, çağdaş İslam hukukçularını öncelikle cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmünü tespit etmeye itti. Çağdaş İslam hukuku kaynaklarında "cinsiyetin düzeltilmesi (tashîhu'l-cins)", "cinsiyetin aslına döndürülmesi (istircâ'ü'l-cins)" ve "cinsiyetin belirlenmesi (ta'yînü'l-cins)" şeklinde ifade edilen bu müdahaleler güncel bir mesele olması nedeniyle yoğun içtihat faaliyetini gerektirdi. İlk etapta cinsiyet düzeltme operasyonlarının tedavi kapsamında görülmesini sorgulamak adına söz konusu operasyonlarda tıbbî

34 Ali b. Abbâs el-Mecûsî, *Kâmilü's-smâ'ati't-tıbbiyye* (Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ, 1877), 2/488; Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî, *et-Tasrîf fî men 'aceze 'an'it-te'lîf* (Dimaşk: Vizâretü's-Sekâfe, 2006), 303/304.

35 Zehrâvî, *et-Tasrîf*, 303-304.

36 Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali b. Sînâ, *el-Kânûn fi't-tıb* (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 2/746.

endikasyonun var olup olmadığı tartışıldı. Sonunda çağdaş İslam hukukçuları, klasik dönemdeki meslektaşları gibi cinsiyet gelişim bozukluklarının rahim ortamında meydana gelen bir anomali olduğunu deklare ettiler.³⁷ Bu durum, CGB'nin bir hastalık olduğunu belirttiği için ilgili cerrahî operasyonlarda tıbbî endikasyonun varlığı anlamına geliyordu. Bu nedenle CGB'li bireylere yapılan cinsiyet düzeltme operasyonlarının caiz olduğuna hükmedildi.³⁸ Çünkü gerçekte her insan kadın veya erkek cinsiyet kategorisinde yaratılırken bazen rahim ortamında meydana gelen birtakım problemlerden ötürü dış genital cinsiyet bize kapalı kalabilir. Bize düşen, böyle bir kimse doğduğunda Allah teâlâ tarafından bilinen cinsiyetin açığa çıkarılması için gereken tıbbî imkanları kullanmaktır. Bu bağlamda çağdaş İslam hukukçuları, cinsiyet düzeltme operasyonlarını fitratın değiştirilmesi olarak değil, aksine Allah Teâlâ'nın kulunda görmek istediği gerçek cinsiyetin açığa çıkarılması olarak değerlendirmişlerdir.³⁹ Dolayısıyla çağdaş İslam hukukçularına göre CGB'li bir kimse dünyaya geldiğinde erken bebeklik döneminde cinsiyeti belirlenmelidir. Ardından, belirlenen cinsiyetle biyolojik cinsiyetin uyumunu sağlamak için cerrahî operasyonlara alınmalıdır.⁴⁰

37 Muhammed Ali el-Bâr, "Müşkiletü'l-hüsnâ beyne't-tib ve'l-fıkh", *Mecelletü'l-Mecma'i'l-Fıkhî'l-İslamî* 4/6 (2005), 351; Hâzım Ebü'l-Hamd Hamdî eş-Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hüsnâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tıbbiyye: Dirâse mukârane", *Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a ve'l-Kânun* 3/33 (2021), 61; Eymen Fethi Muhammed Ali, "Cîrâhâtu tashîhi'l-cins ve âsâruhâ: Dirâse fıkhîyye mukârane fi dav'il-mu'tyâti't-tıbbiyyeti'l-hadîse", *Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a ve'l-Kânun* 21 (2009), 451; Enes Abdü'l-Fettâh Ebü Şâdî, "Tashîhu'l-hüsnâ el-müşkil fi dav'it-tıbbî'l-hadîs", *Mecelletü Külliyyeti'd-Demenhûr* 3/2 (2017), 304; Fehîm Abdü'l-İlâh Abdülazîz eş-Şâyî, "Hükmü tağyîri'l-cins ve eseruhû fi 'akdi'z-zevâc vifgan li'n-nizâm es-Suudîyyi ve'l-kânûn el-Kuveytî: Dirâse mukârane", *el-Mecelletü't-Tûnusîyye li'l-'Ulûmî'l-İctimâ'îyye* 53/145 (2019), 215.

38 Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hüsnâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tıbbiyye", 1013; Şâyî, "Hükmü tağyîri'l-cins", 215; Ebü Şâdî, "Tashîhu'l-hüsnâ el-müşkil", 276; Ali, "Cîrâhâtu tashîhi'l-cins ve âsâruhâ", 451. Râbitatü'l-Âlemi'l-İslamî'ye (Dünya İslam Birliği) bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin fetvası için bk. el-Mecma'u'l-Fıkhî Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, *Karârâtü'l-Mecma'i'l-Fıkhî'l-İslâmî bi-Mekketi'l-Mükerrema* (Mekke: Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, 2008), 262. Suudi Arabistan merkezli Hey'et-i Kibârî'l-Ulemâ'nun (Yüksek Alimler Heyeti) kararı için bk. Muhammed b. İbrâhim Âlü's-Şeyh Abdülazîz b. Bâz, *el-Fetâvâ'l-müte'allika bi't-tib ve ahkâmü'l-merdâ* (Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li'l-Buhûsi'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 2014), 306. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvası için bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, "Tıp ve Sağlık" (Erişim 15 Kasım 2023).

39 Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hüsnâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tıbbiyye", 1013; Şâyî, "Hükmü tağyîri'l-cins", 215; Ebü Şâdî, "Tashîhu'l-hüsnâ el-müşkil", 276; Ali, "Cîrâhâtu tashîhi'l-cins ve âsâruhâ", 451.

40 Bâr, "Müşkiletü'l-hüsnâ beyne't-tib ve'l-fıkh", 351; Târik Abdü'l-Mün'im Muhammed Halef, "Marîfetü cinsi'l-hüsnâ ve tashîhu beyne'l-fıkh ve't-tib fi dav-i kânûnî'l-mesûliyyeti't-tıbbiyye el-İmârâtiyye", *Mecelletü Kitâ'uş-Şerî'a ve'l-Kânun* 10/10 (2018), 155; Salâh Abdüttevâb Sa'dâvî, "Eseru'l-iktîşâfâtî'l-ilmiyye fi'l-ahkâmî'l-fıkhîyye: Müddetü'l-haml, Nev'u'l-hüsnâ ve Mîrâsuh", *Mecelletü't-Türâs ve'l-Hadâra* 9 (2016), 76; Muhammed İbrahim Fâyid, "Eseru mu'tyâti't-tıbbî'l-hadîs fi tevrîsî'l-hüsnâ: Dirâse fıkhîyye", *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-Ullûm* 92

İslam hukukunda CGB'nin hastalık olarak değerlendirildiği öğrenildikten sonra, cinsiyetin kadın-erkek ikiliğine dayanan dimorfik yapısını vurgulayan İslamî anlayışta neden bu kategorilere sığmayan insanların yaratıldığı sorusu gündeme gelebilir. Daha ilk dönemlerden itibaren ilgili etik tartışmaya katılan İslam hukukçuları, Allah Teâlâ'nın bir insanı CGB'li yaratma imkanını sorgulamışlardır. Bu bağlamda söz alan Hanefî hukukçu Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs (ö. 370/981), Necm Suresi'ni⁴¹ tefsir ederken 45 ve 46. ayetlerin, her insanın kadın ve erkek şeklinde yaratıldığına delil olduğunu, ilk etapta cinsiyetleri bize kapalı gelen CGB'li bireylerin de cinsiyetin iki kategorisinden birine ait olmak zorunda olduklarını belirtmiştir.⁴²

Mâlikî hukukçu Ebû Bekr İbnü'l-Arabî (ö. 543/1148) de benzer şekilde düşünerek Kur'an'da Allah Teâlâ'nın her şeye gücünün yeteceğini vurgulayan ayetlerin genel manasının, CGB'li bireylerin de yaratılmasının imkan dahilinde olduğunu söylediğini vurgulamıştır. Ona göre Kur'an'da Allah Teâlâ'nın insanları kadın veya erkek şeklinde yarattığı temalı ayetler genel durumu ifade ettiği için istisna kapsamına giren CGB'li bireylerden bahsedilmemiştir.⁴³ Şâfiî hukukçu Ebü'l-Hasen el-Mâverdî (ö. 450/1058) ise insanların genel olarak cinsiyetin iki türünden birine ait olmasını temellendirirken neslin devamlılığının sağlanması argümanını kullanarak kamu menfaatini vurgulamıştır.⁴⁴

Bu konuda ilginç bir görüş Mâlikî hukukçu Sa'îd 'Ukbânî'den (ö.811/1408) gelmiştir. 'Ukbânî'ye göre Allah Teâlâ'nın insanları CGB'li yaratması mümkündür. Ancak söz konusu insanlar dişi veya erkek olmanın dışında cinsiyetin üçüncü bir kategorisini oluştururlar. 'Ukbânî', görüşünü delillendirirken Kur'an'da yer alan cinsiyetin ikili kategorizasyonunu vurgulayan ayetlerin, Allah Teâlâ'ya dişi veya erkek çocuk nispet edenlere bir reddiye olarak indirildiğini ifade etmiştir. Ona göre kimse Allah Teâlâ'ya CGB'li bir çocuk nispet etmediği için ayetlerde cinsiyetin bu kategorisi yer almamıştır.⁴⁵

İslam hukukunda CGB'nin hastalık olup olmadığı, CGB'li bireylerin yaratılmasının imkanı ve cinsiyet kategorilerine dair yapılan bu tartışmalar bize önemli açılımlar sağlamaktadır. Her şeyden önce İslam etiğinde queer kuramın aksine cinsiyetsiz bir toplum (genderqueer) veya toplumsal cinsiyet ka-

(2016), 456; Abdülhamid Hasan Sabbâh, *Mirâsü'l-hüsnâ fi daw'il-hakâiki'l-ilmiyyeti'l-mu'âsıra ve tatbîkâtuhâ fi'l-mehâkimi's-Şer'iyye fi ktâ'ı Gazze* (Gazze: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü's-Şer'i'a ve'l-Kânûn, Yüksek Lisans Tezi, 2008), 89-90.

41 en-Necm 53/45-46.

42 Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî el-Cessâs, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru İhyâit-Türâsü'l-Arabî, 1984), 5/298.

43 Ebû Bekr İbnü'l-Arabî Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed, *Ahkâmü'l-Kur'ân* (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/99.

44 Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr*, 11/410.

45 Ruaynî, *Mevâhibü'l-celîl*, 8/611.

tegorilerinin çeşitliliği (gender diversity) kabul edilmemiştir. Bu tespiti destekleyen diğer delil, klasik İslam hukukunda cinsiyeti biyolojik olarak belirle-nemeyen CGB'li bireyler (hüsnâ-yı müşkil) için yeni normların düzenlenme-sidir. Bir anlamda cinsiyetin tıbbî olarak belirlenememesi, söz konusu birey-lerin cinsiyetsiz bir şekilde veya istedikleri cinsel rolde diledikleri gibi yaşa-malarına yol açmamıştır. Aksine cinsiyet hukukî olarak belirlenip yaşamın başlangıcından sonuna dek yeni hükümler konmuş ve söz konusu bireyler bazı hükümlerde kadın, bazılarında erkek, bazılarında ise her iki cins gibi de-ğerlendirilmiştir.⁴⁶ Bu çıkarımlar, cinsiyet gelişim bozukluklarının hastalık ol-madığını, yalnızca biyolojik cinsiyetin bir varyasyonunu oluşturduğunu sa-vunan bazı Batı etiği yaklaşımlarının⁴⁷ İslam etiğinin genel yaklaşımı ile far-kını yansıtmaktadır.

CGB'nin tedavisi konusuna tekrar gelince, çağdaş İslam hukukunda cinsi-yet düzeltme operasyonlarıyla kastedilen, "dış genital organlar ile gerçek cinsi-yet arasındaki farklılığın tedavi edilmesi için yapılan hormonal yahut cer-rahî müdahalelerdir."⁴⁸ Cinsiyet düzeltme operasyonlarının caiz olduğuna hükmeden çağdaş İslam hukukçularının bazı delilleri vardır. Bu delillerin en kuvvetlisi, cinsiyet gelişim bozukluklarının hastalık olarak kabul edilmesinin, ona İslam hukukunun tedavinin meşruiyeti için aradığı tıbbî endikasyon şart-ını kazandırmasıdır. Bu bağlamda önemli uluslararası fetva kurulları, CGB'nin hastalık olmasını gerekçe göstererek cinsiyet düzeltme operasyonla-rının caiz olduğunu deklare etmiştir.⁴⁹

Çağdaş fetva kurumlarında CGB'li bireyler için cinsiyet düzeltme operas-yonlarının caiz olduğuna hükmedildiği öğrenildikten sonra şu soru gündeme gelmektedir: CGB'li bireylerin söz konusu cerrahî operasyonlara girmelerinin hükmü nedir? Diğer deyişle cinsiyeti belirlenen CGB'li bireyler cinsiyet dü-zeltme operasyonlarına girmek istemediklerinde dinî olarak buna zorlanabi-lirler mi? İslam hukukçularının genel eğilimi, tedavinin genel hükmünün mu-bah olması nedeniyle cinsiyet düzeltme operasyonlarının da mubah olduğu

46 Kāsânî, *Bedâ'î'u's sanâ'î*, 7/329; Mevslî, *el-İhtiyâr*, 3/53; Begavî, *et-Tehzîb*, 5/472; Zeylâî, *Tebyînü'l-hakâ'ik*, 6/215.

47 Alyson K. Spurgas, "(Un) Queering Identity: The Biosocial Production of Intersex/DSD", *Critical Intersex*, ed. Morgan Holmes (Burlington: Ashgate Press, 2009), 98.

48 Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hüsnâ fî dav'il-müsteddâti't-tıbbiyye", 1012; Hâlid b. Sâlim b. Sâlih es-Seferî, "Izdirâbu'l-huviyyeti'l-cinsiyye ve âsaruh min manzûr fıkhiyy", *Mecelletü'l-Fıkıh ve'l-Kânun* 57 (2017), 61.

49 Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'ye (Dünya İslam Birliği) bağlı İslam Fıkıh Akademisi'nin fetvası için bk. el-Mecma'u'l-Fikhî Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, *Karârâtu'l-Mecma'i'l-Fikhî'l-İslâmî bi-Mekketi'l-Mükkerreme* (Mekke: Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, 2008), 262. Suudi Arabistan merkezli Hey'et-i Kibâri'l-Ulemâ'nın (Yüksek Alimler Heyeti) 1992 yılında Medine'de gerçekleştirdiği 39. toplantıda aldığı karar da el-Mecma'u'l-Fikhî Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî'nin aldığı kararlar aynıdır. Alınan karar için bk. İbn Bâz, *el-Fetâva'l-müte'allika bi't-tıb ve ahkâmü'l-merdâ*, 306. Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvası için bk. Din İşleri Yüksek Kurulu, "Tıp ve Sağlık" (Erişim 15 Kasım 2023).

yönündedir. Buna göre CGB'li birey cinsiyeti belirlendikten sonra cinsiyet düzeltme operasyonlarına girip girmeme konusunda özgürdür.⁵⁰ Ancak Mısır'ın eski müftüsü Câdulhak Ali Câdulhak daha farklı düşünerek güvenilir hekimler teşhisi koyduğunda CGB'li bireyin cinsiyet düzeltme operasyonlarına girmesinin farz olduğuna hükmetmiştir.⁵¹

İlgili fetvalar etik açıdan değerlendirildiğinde çağdaş İslam hukukçuların genel eğiliminin daha ziyade bireyin özerkliğinin korunmasına hizmet ettiği görülmektedir. Bu bağlamda çağdaş İslam hukukçularının genelinin cinsiyet düzeltme operasyonlarını mubah sayan fetvası şekillenirken olayın daha çok bireysel boyutunun düşünüldüğü söylenebilir. Buna göre CGB'li birey dilerse cinsiyetle alakalı cerrahî operasyonlara girecektir, dilerse söz konusu operasyonları reddedecektir. Câdulhak'ın fetvasının ise olayın daha çok sosyal boyutunu dikkate aldığı söylenebilir. Çünkü online çağdaş fetva platformlarına gelen bazı soruların gösterdiği gibi cinsiyeti belirlenen, ancak cerrahî operasyonlara girmeyi tercih etmeyen CGB'li bireylerle etkileşim halindeki kişiler, onlarla ilişkilerinde dikkate almaları gereken dinî sınırlar noktasında tereddüt yaşamaktadırlar.⁵² Bu bağlamda cinsiyeti belirlenmesine rağmen cinsiyet düzeltme operasyonlarına girmeyi reddeden bazı CGB'li bireyler günümüz toplumunda kafa karışıklığına yol açmaktadırlar. Klasik dönemlere tekrar gittiğimizde cinsiyeti belirlenebilen CGB'li bireyler cerrahî tekniklerin yetersizliğinden ötürü ölene dek karşı cinse ait dokularla yaşamak zorunda kalıyorlardı. Belki de o zamanın toplumunda tıbbî şartların beraberinde getirdiği bu mecburiyetten ötürü söz konusu bireyler toplum içinde kafa karışıklığına yol açmıyordu. Günümüzde ise bu algıda yaşanan değişim, cerrahî teknikler sayesinde CGB'li bireylerden karşı cinse ait dokuların uzaklaştırılmasına bağlanabilir.

Ancak diğer yandan cinsiyeti belirlenen CGB'li bireyin cinsiyet düzeltme operasyonlarına girmeye zorunlu tutulmasının yalnızca sosyal boyutu ilgilendirdiği yanıltıcı olabilir. Çünkü online çağdaş fetva platformlarına gelen sorulardan, cinsiyeti belirlenmesine rağmen cerrahî operasyonlara girmede için özellikle dinî ritüellerinde hangi cinsel role göre davranacağı konusunda kafa karışıklığı yaşadığını bildiren bireylerin olduğu anlaşılmaktadır.⁵³ Elbette cinsiyeti belirlenen CGB'li bireyin, bedeninden karşı cinse ait dokuların

50 Ali, "Cirâhâtu tashîhi'l-cins", 451; Fevâz Sâlih, "Cirâhatü'l-hunûse ve tağyîru'l-cins fi'l-kânûn es-Sûriyy", *Mecelletü Câmiati Dimaşk* 19/2 (2003), 61; Şâyi', "Hükmü tağyîri'l-cins", 226; Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hünsâ fi dav'il-müsteceddâti't-tıbbiyye", 1013; Ebû Şâdî, "Tashîhu'l-hünsâ el-müşkil", 276.

51 Dârü'l-İftâ el-Misriyye, *el-Fetâva'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâ el-Misriyye* (Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2009), 10/3501-3503.

52 İslamweb, "Hünsâ" (Erişim 22 Şubat 2022).

53 İslamqa, "Hünsâ" (Erişim 31 Ocak 2023).

uzaklaştırılmasına zorlanması toplumun esenliğine daha uygun olabilir. Ancak cinsiyet düzeltme operasyonlarının ardından gündeme gelebilecek fiziksel komplikasyonların ciddiyeti düşünüldüğünde bireyin söz konusu cerrahî müdahalelere zorlanması özerklik hakkını zedeleyebilir. Bu bağlamda kanaatimizce günümüz İslam hukukçularının, cinsiyet gelişim bozukluklarında sosyal, bireysel ve tıbbî vb. şartları tekrar düşünüp yarar-zarar dengesini hesaba katarak cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmünü yeniden tartışmaları faydalı olabilir.

Diğer yandan kanaatimizce cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmü tartışılırken olumsuzluğa yol açabilecek davranışların baştan engellenmesi (sedd-i zerîa) ilkesi de yol gösterici olabilir. Özellikle bir CGB çeşidi olan beşinci dereceden konjenital adrenal hiperplazi/KAH sendromu incelendiğinde kromozomal cinsiyet dişil (46, XX) olmasına, rahim ve overler bulunmasına rağmen anne karnında maruz kalınan yoğun testosteronun etkisiyle dış genitalyalar maskülen görünüm almaktadır. Fenotipik cinsiyetleri eril yapıda olan bu bireylerin cinsiyeti daha çok erkek olarak belirlenmektedir.⁵⁴ Bazı beşinci dereceden KAH sendromlu bireylerin cinsiyet düzeltme operasyonlarına girmeyip rahimleri sayesinde erkek bedeninde hamileliği deneyimledikleri bilinmektedir.⁵⁵ Bu çerçevede toplumun erkek bedeninde hamilelik yaşayan CGB'li bireyler karşısındaki tutumu nasıl olacaktır? Toplumsal boyutu görmezden gelsek bile cinsiyeti erkek olarak belirlenen beşinci dereceden KAH'lı birey doğum yaptığında bebeğin annesi mi sayılacaktır babası mı? Söz konusu bebek doğduğunda ona bu durum nasıl anlatılacaktır ve kendisini nasıl hissedecektir? Beşinci dereceden KAH'lı birey açısından düşünüldüğünde cinsiyeti erkek olarak belirlenmesine rağmen cerrahî operasyonlarla alınmayan yumurtalıklar ve rahimden ötürü regl döngüleri olacağı için kafa karışıklığı yaşayabilir.⁵⁶ Söz konusu bireyin hamileliği deneyimlemesi ise daha ileri boyutta karmaşık duygulara yol açabilir. Bu bağlamda İslam hukukunda her sendrom ayrı değerlendirilip cinsiyeti erkek olarak belirlenen beşinci dereceden KAH'lı bireyler, cinsiyet kimliği ve cinsel rol kargaşasının başından engellenmesi için sedd-i zerîa ilkesi gereğince cinsiyet düzeltme operasyonlarına zorlanmalı mıdır? Görüldüğü üzere çağımızda elli küsür çeşidi olan CGB ile ilgili dinî değerlendirmelerde bulunurken her bir sendromun kendine özel şartlara göre ele alınması gerekebilir.

54 Ayrıntılı bilgi için bk. Sharon E. Sytsma, "The Ethics of Using Dexamethasone to Prevent Virilization of Female Fetuses", *Ethics and Intersex*, ed. Sharon E. Sytsma (Netherlands: Springer Press, 2006), 241-258.

55 Ayrıntılı bilgi için bk. Ivan Maria, "Ancient History of Congenital Adrenal Hyperplasia", *Pediatric Adrenal Diseases*, ed. L. Ghizzoni vd. (İsviçre: Karger, 2010), 202-211.

56 Bu durumdan mustarip olan CGB'li bireyin istediği fetva için bk. İslamqa, "Hünsâ" (Erişim 31 Ocak 2023).

Cinsiyet düzeltme operasyonlarının caiz olmasının ikinci deliline gelince çağdaş İslam hukukçusu Fehîm Abdülaziz eş-Şâyi' söz konusu operasyonların insan bedeninin saygınlığını çiğnemediğini savunmuştur. Onun bu görüşe gitmesinin nedeni, ilgili cerrahî müdahalelerin bedeni deforme etmemesi ve daha önemlisi bireyin aydınlatılmış onamı ile gerçekleştirilmesidir.⁵⁷ Cinsiyet düzeltme operasyonlarının caiz olduğunun temellendirilmesi için maslahat teorisi bağlamında canın ve neslin korunması ilkeleri de kullanılmıştır. Cinsiyet düzeltme operasyonlarının canın korunması ilkesiyle bağlantısı, ilgili operasyonların tedavi kapsamında değerlendirilmesi olmuştur.⁵⁸ Neslin korunması bağlamında ise söz konusu cerrahî operasyonlara izin verilmediği takdirde gerçek biyolojik cinsiyet tam anlamıyla açığa çıkarılamayacağı için CGB'li bireylerin evlilik müessesesinden faydalanamayacağı belirtilmiştir. Çünkü nikah akdinin önemli maslahatlarından olan cinsel fonksiyon ve üreme yetisi, cerrahî operasyonlarla kazanılmaktadır. Bu durumda evliliğin engellenmesinin neslin korunmasına zarar vereceği açıktır.⁵⁹ Cinsiyet düzeltme operasyonlarının caiz olduğunun ispatı için kullanılan son delil İslam hukukunun küllî kaideleridir. Bu bağlamda “zarar giderilir ve zarara karşılık zararlar muamele edilmez” (lâ darara velâ dirâr)⁶⁰ kaidesi⁶¹, “kesin olan durum, şüphe ile ortadan kalkmaz” (el-yakîn lâ yezûlu bi’ş-şek)⁶² kaidesi⁶³ ve “zararın defedilmesi maslahatın teminine öncelenir” (deru’l-mefâsid mukaddemun alâ celbi’l-mesâlih)⁶⁴ ilkesi kullanılmıştır.⁶⁵

Çağdaş İslam hukukçuları cinsiyet düzeltme operasyonlarının mutlak bir şekilde caiz olduğuna hükmetmemişler, söz konusu operasyonların dinî meşruiyeti için bazı parametreler düzenlemişlerdir. Örneğin cerrahî operasyonların İslam hukukuna uygunluğu için her şeyden önce biyolojik cinsiyetin belirsiz olması gerekir. Yani biyolojik cinsiyeti net olan kimseye CGB tanısı konarak cinsiyet düzeltme operasyonları yapılamaz.⁶⁶ Bu konuda Eymen Ali ve Abdurrahman el-Cer’î gibi çağdaş İslam hukukçuları ile tıbbın bakış açıları-

57 Şâyi’, “Hükümü tağyîri’l-cins”, 226.

58 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 448; Sâlih, “Cirâhatü’l-hunûse ve tağyîru’l-cins”, 61.

59 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 456.

60 Eminefendizâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm şerhu Mecelleti’l-ahkâm*, çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem (İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ty.), 1/48.

61 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 476; Şerîf, “Mîrâsü’l-hamli ve’l-hünsâ fi dav’il-müsteceddâti’t-tibbiyye”, 1013.

62 Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/28.

63 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 458.

64 Ali Haydar Efendi, *Dürerü’l-hükkâm*, 1/57.

65 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 459.

66 Ali, “Cirâhâtu tashîhi’l-cins”, 541; Abdurrahmân b. Ahmed el-Cer’î vd., *el-Mevsû’atü’l-müyes-sera fi fikhî’l-kadâya’l-mu’âsira* (Riyâd: Merkezü’t-Temeyyüzü’l-Bahsî fi Fikhî’l-Kadâya’l-Mu’âsira, 2014), 377.

nın farklılaştığı söylenebilir. Çünkü güncel tıpta mikropenis vakaları cinsiyetin erkek olduğu belli olmasına rağmen cinsiyet gelişim bozukluklarına dahil edilmektedir. Bunun getirisi olarak özellikle 20. yüzyıla kadar hekimlerin geneli, mikropenisli erkekleri feminenleştirici cerrahî operasyonlarla dişi olarak tayin etmişlerdir. Ancak ilgili parametreden anlaşıldığı üzere söz konusu çağdaş İslam hukukçularına göre cinsiyet net olduğundan, mikropenisli erkeklerle feminenleştirici cerrahî müdahalelerde bulunmak caiz olmayabilir.

İslam hukukunda cinsiyet düzeltme operasyonlarına dinî meşruiyet kazandıran diğer parametre, ameliyatların son çare olmasıdır. Bir diğer deyişle, cinsiyet düzeltme operasyonları için zaruretin bulunmasıdır. Bu bağlamda mesela hormon replasmanı ile tedavi edilebilecek bireyler cerrahî operasyonlara alınmamalıdır.⁶⁷ Cinsiyete dair cerrahî operasyonların ciddi fiziksel komplikasyonlar doğurma ihtimali baz alındığında ameliyatlara son çare olarak başvurulması oldukça sağlıklıdır. Diğer yandan gerekli olmadığı halde yapılan cerrahî operasyonlar nedeniyle CGB'li bireyin narkoz alması ve avret yerlerinin hekimler tarafından görülmesinin de bireye zarar verici olduğu söylenebilir.⁶⁸ Bu nedenle çağdaş İslam hukukçusu Eymen Ali, zaruret hali bulunmadıkça CGB'li bireye cerrahî operasyon gerçekleştiren hekimlerin, insan bedeninin saygınlığını zedeleme suçundan cezalandırılmasını teklif etmiştir.⁶⁹ Bir önceki başlıkta erken dönem İslam hukukunda CGB'li bireylerle ilgili düzenlenen bazı hükümlerin arka planında mahremiyetin korunmaya çalışıldığı yorumu yapılmıştı. Bu bağlamda cinsiyet düzeltme operasyonlarının yapılmasının dinî meşruiyeti için konan bu parametrede ameliyata gerek olmadığı halde hekimler tarafından CGB'li bireyin avret yerlerine bakılmasının önüne geçilmesi de mahremiyeti korumak olarak değerlendirilebilir.

Cinsiyet düzeltme operasyonlarının dinî meşruiyetini sağlayan diğer parametre, söz konusu operasyonların amacının cinsiyeti değiştirmek olmamasıdır. Bunun için hekimin, tıbbî testler sonucu bireyde ağır basan cinsiyeti belirlemesi ve cerrahî operasyonları buna göre uygulaması gerekmektedir.⁷⁰ Kanaatimizce ilgili parametrenin işletilmesi daha çok hekimlerin vicdanına kalmaktadır. Çünkü hekimlerin sosyal, siyasi, ekonomik, psikolojik vb. bazı nedenlerden ötürü veya ebeveyn baskısı nedeniyle cinsiyeti tıbbî tahlillerin gösterdiğinin aksine belirlemesi de mümkündür. Bu bağlamda dinî parametreye göre hareket etmek isteyen hekimlerin CGB'li bireye gerçek cinsiyeti tayin ederek cerrahî operasyonları ona göre icra etmeleri beklenir.

67 Ali, "Cirâhâtu tashîhi'l-cins", 544; Cer'î vd., *el-Mevsû'atü'l-müeyssera*, 378; Sâlih, "Cirâhatü'l-hunûse ve tağyîru'l-cins", 57-58.

68 Ali, "Cirâhâtu tashîhi'l-cins", 544; Cer'î vd., *el-Mevsû'atü'l-müeyssera*, 378.

69 Ali, "Cirâhâtu tashîhi'l-cins", 544.

70 Ali, "Cirâhâtu tashîhi'l-cins", 543; Sâlih, "Cirâhatü'l-hunûse ve tağyîru'l-cins", 75; Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hünâsâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tıbbiyye", 1013; Cer'î vd., *el-Mevsû'atü'l-müeyssera*, 378.

Çağdaş İslam hukukunun dikkate aldığı önemli parametrelerden biri de CGB olgusunda aydınlatılmış onamın gözetilmesidir. Bu bağlamda çağdaş İslam hukukçularından Eymen Ali, Hâzım eş-Şerîf ve Abdurrahman el-Cer'î sonucu ne olursa olsun hekimlerin CGB'li bireyi veya -birey ehil olmadığına- ebeveynini bilgilendirmesini talep ederler.⁷¹ Bu parametre, çağdaş İslam hukukunda aydınlatılmış onama önem verilerek birincil etik değerlerden olan özerklik hakkına duyulan saygıyı yansıtmaktadır. Dolayısıyla çağdaş İslam hukuku, özellikle Batı etiğinde 1950'li yıllarda Yeni Zelandalı seksolog ve psikolog John Money'in kuruculuğunu üstlendiği -bizim adlandırmamızla- cerrahî yaklaşımın benimsediği, bireyin psikolojik esenliğinin korunması ve birey ve ebeveyn arasındaki bağların zedelenmemesi için durumun onlardan gizlenmesi anlayışının⁷² karşısında konumlanmaktadır. Batı etiğinde durumun kendisinden gizlendiğini yıllar sonra öğrenen CGB'li bireylerin yaşadıkları psikolojik travmalar ve aile bağlarındaki güvensizlikler⁷³ dikkate alınca İslam etiğinin yaklaşımının bireyin esenliğini daha iyi koruyabileceği söylenebilir.

Ayrıca cinsiyetin belirlenmesi konusunda kimin söz sahibi olmasının gereği de kaynaklarda önemli bir yer edinmiştir. Özellikle özerklik hakkını kullanamayan CGB'li bebeğin en yüksek çıkarını kim koruyabilir? İslam hukuku bu meselede merkeze işin uzmanları olan hekimleri konumlandırarak cinsiyetin belirlenmesi ve tedavi kararının onlara bırakılmasını savunmuştur. Buna göre CGB'li bireyin en yüksek çıkarını ancak hekimler koruyabileceği için ebeveynlerin cinsiyeti belirlemeye çalışmaması istenmiştir. Hatta tayin ettikleri cinsiyetin aksini belirlemede ısrarcı olan ebeveynleri dinlememeleri konusunda hekimlere uyarılarda bulunulmuştur. Ebeveynin baskısı nedeniyle tıbbî tahlillerin aksine cinsiyeti belirleyen ve cerrahî operasyonları icra eden hekimlerin fiili, cinsiyeti değiştirmek olarak değerlendirilmiş ve fitratı bozmak olarak görülmüştür.⁷⁴

Çağdaş İslam hukukçularının bu kararı değerlendirildiğinde üroloji hekimi Zeki Bayraktar, hafif dereceli konjenital adrenal hiperplazi sendromunda kromozomal cinsiyetin dişil (46, XX) olmasına, rahim ve yumurtalıkların bulunmasına ve vajinanın gelişmesine rağmen klitorisin irileşmesi nede-

71 Ali, "Cîrâhâtu tashîhi'l-cins", 543; Şerîf, "Mîrâsü'l-hamli ve'l-hünsâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tıbbiyye", 1013; Cer'î vd., *el-Mevsû'atü'l-müeyyessa*, 378.

72 Sharon E. Sytsma, "Intersexuality, Cultural Influences and Cultural Relativism", *Ethics and Intersex*, ed. Sharon E. Sytsma (Netherlands: Springer Press, 2006), 29/261.

73 Feder, *Making Sense of Intersex*, 57.

74 Bâr, "Müşkiletü'l-hünsâ beyne't-tıbb ve'l-fıkıh", 351; Halef, "Marifetü cinsi'l-hünsâ ve tashîhuh beyne'l-fıkıh ve't-tıbb", 155; Sâlih, "Cîrâhatü'l-hunûse ve tağyîru'l-cins", 75; Fâyid, "Eseru mu'tıyâtî't-tıbbî'l-hadîs fi tevrîsî'l-hünsâ", 456; Sabbâh, "Mîrâsü'l-hünsâ fi dav'il hakâiki'l-ilmiyyeti'l-mu'âsıra", 89-90; Ali, "Cîrâhâtu tashîhi'l-cins ve âsaruhâ", 406.

niyle cinsiyeti erkek olarak belirlemeye zorlayan ebeveynlerin olduğunu söylemektedir. Ona göre bu vakalarda hekimler dışı cinsiyetinin belirlenmesine karar verdikleri halde sosyokültürel şartlardan etkilenen ebeveynlerin erkek çocuk arzuları, çocuklarına cerrahî müdahale yaptırmamalarına yol açmaktadır. Ebeveynin ısrarla erkek olarak büyüttüğü bu vakalar ergenlik zamanı geldiğinde regl olduklarında daha büyük sorunlar ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda Bayraktar'a göre söz konusu vakalarda çocuğun tıbbî bakım almasını engelleyen ebeveynler için kamu otoritesinin devreye girmesi etik olarak tartışılmalıdır.⁷⁵ Kanaatimizce çağdaş İslam hukukunun da benimsediği gibi CGB koşullarında tedavi kararının işin uzmanı olan hekimlere tanınması daha sağlıklıdır. Ancak hekimlerin bu kararı verirken hem tıbbın hem de dinin öğretilerine karşı hassas olmaları beklenir. Diğer yandan çağdaş İslam hukukunda her ne kadar cinsiyetin belirlenme kararı hekimlere tanınsa da CGB'li bireyin veya -birey ehil olmadığı- ebeveynin aydınlatılmış onamı istendiği için özerklik hakkının korunduğu unutulmamalıdır.

Bahsedilen parametrenin bir uzantısı olarak İslam hukukunda cinsiyetin erken bebeklik döneminde belirlenmesinin savunulduğu görülmektedir. Bu bakımdan klasik dönemlerden çağdaş dönemlere İslam hukukunun yaklaşımı, Batı etiğinde 1950'li yıllarda Yeni Zelandalı seksolog ve psikolog John Money'in kuruculuğunu üstlendiği -bizim adlandırmamızla- 'cerrahî yaklaşım'⁷⁶ ile benzerlik taşır. Ancak bu yaklaşım, bazı psikiyatristler tarafından etik kaygılar barındırmaktadır. Bu bağlamda psikiyatrist Şenol Turan, cinsiyet erken bebeklik döneminde belirlendiğinde cinsiyetin şekillenmesinde önemli rolü olan cinsiyet kimliğinin dikkate alınmadığını düşünmektedir. Erken bebeklik döneminde belirlenen cinsiyetinden memnun kalmadığı için cinsiyetini yeniden tayin etmek amacıyla kendisine başvuran CGB'li danışanlarının olduğunu belirten Turan, cinsiyet kimliğinin bebeklik döneminde tespit edilemeyen doğası nedeniyle cinsiyetin belirlenmesinin aceleye getirilmesini önermektedir. Diğer yandan tam androjen duyarsızlığı ve 5-alfa redüktaz eksikliği gibi bazı CGB sendromlarında batın bölgesinde kalan testislerin kanserleşme riskinden ötürü geç olmadan alınmasının gerektiğini vurgulayarak CGB koşullarında cinsiyeti belirleme zamanı hakkında önemli zorlukların yaşandığını söylemektedir.⁷⁷ Bayraktar ise daha farklı düşünerek ileride CGB'li bireyin sağlıklı bir cinsiyet kimliği geliştirebilmesinin, cinsiyetin erken bebeklik döneminde belirlenip cerrahî operasyonların yapılmasına bağlı olduğunu öne sürmektedir. Bu bağlamda ona göre erken bebeklik dö-

75 Zeki Bayraktar, Kişisel Görüşme, 31 Ocak 2024.

76 Cerrahî yaklaşımın ayrıntıları için bk. Rubin, *Intersex Matters*, 33-37.

77 Şenol Turan, Kişisel Görüşme, 30 Ocak 2024.

neminde CGB'li bireye cinsiyeti belirleyici cerrahî müdahalelerde bulunmak malpraktis (hatalı tıbbî uygulama) çerçevesinde değerlendirilmelidir.⁷⁸ İki farklı tıp uzmanının söylemleri bağlamında, İslam hukukunda cinsiyetin belirlenmesi ve tedavinin zamanlamasında CGB'li bireylerin cinsiyet kimliklerinin nasıl değerlendirileceğiyle ilgili tartışmaların netleştirilmesi faydalı olabilir.

CGB ile ilgili etik tartışmaların tedavi süreci bağlamında cinsiyet düzeltme operasyonlarıyla sınırlı kaldığı düşünülmemelidir. CGB'nin tanısı konusunda gelişen bazı tıbbî tekniklerin de beraberinde dinî etik sorunlar getirdiği görülmektedir. Örneğin Turner, Klinefelter ve KAH sendromlarının anneden alınan amniyon sıvısının genetik incelemesiyle prenatal dönemde teşhis edilebildiği bilinmektedir. Bu bağlamda tıbbî genetik uzmanı Selçuk Daşdemir, embriyonik evrede teşhis edilen cinsiyet gelişim bozukluklarında ebeveynlerin kürtaj talebinde bulunabildiğini bildirmektedir. Daşdemir, ebeveynlerin yasal olarak böyle bir hakkının olmadığı kaydı düşse de⁷⁹ bu durum, CGB'li embriyoların kürtaj edilmesinin İslamî etik açısından sorgulanmasını gerektirmektedir. Bize göre İslam hukukunda daha ağır bir durum gibi değerlendirilebilecek Down sendromlu bebeklerin kürtajına genellikle izin verilmesi,⁸⁰ cinsiyet gelişim bozukluklarında da izin verilmeyeceğini gösterebilir. Bu bağlamda rahim ortamında teşhis edilebilen CGB sendromlarının, embriyonun veya annenin hayatını tehlikeye atıcı boyutta olmaması, kürtajın yasak olma hükmünü onaylıyor görünmektedir.

Sonuç

Bu çalışmada İslam etiğinin cinsiyet gelişim bozukluklarına yaklaşımlarını yansıtabilmek için Müslümanların pratik sorunlarına çözümler bularak ahlakî ilkelere uygun davranış normlarını üreten İslam hukuku disiplini kullanılmıştır. Özellikle erken dönemlerden itibaren İslam hukukunda CGB'li bireylerle ilgili normlar düzenlenirken arka planda etik değerlerin konumlandığı tespit edilmiştir. Klasik İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozukluklarına çözümler üretilirken gözetilen etik değerlerin daha çok insan onuru ve mahremiyetinin korunmasını hedefleyerek CGB'li bireylerin olası psikolojik komplikasyonlar/rahatsızlıklar yaşamalarının engellenmesine hizmet ettiği söylenebilir.

Zamanın ilerlemesiyle cerrahî tekniklerin gelişmesi, İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozuklukları konusundaki temalarda bir kırılma yaratmıştır.

78 Zeki Bayraktar, Kişisel Görüşme, 31 Ocak 2024.

79 Selçuk Daşdemir, Kişisel Görüşme, 19 Ocak 2024.

80 Ayrıntılı bilgi için bk. Ali İhsan Pala, "İslam Hukuku Açısından Cenin Hakları", *Hayat Ne Zaman Başlar, Ne Zaman Biter?* ed. Hakan Ertin - Merve Özaykal (İstanbul: İSAR Yayınları, 2019), 35-75.

Çünkü artık tıbbî tekniklerin mümkün kıldığı cinsiyet düzeltme operasyonlarının hükmü, caiz olması halinde ilgili operasyonların İslamî meşruiyet kriterleri ve aydınlatılmış onam doktrininin gözetilmesi gibi hükümler ele alınarak CGB'nin tıbbî bakım standartlarını şekillendiren etik yaklaşımlar geliştirilmiştir.

Çalışmanın genel çıktısı, cinsiyet gelişim bozuklukları örneklemini üzerinden İslam hukukunun İslam etiğinin şekillenmesi üzerindeki önemli rolünün yansıtılmasıdır. Çalışmanın özel çıktısı ise Müslümanların pratik yaşamına dair normlar üreten İslam hukukunda cinsiyet gelişim bozuklukları gibi aynı zamanda hem tıbbî hem de etiği ilgilendiren bir konu ele alınırken etik değerlerden bigâne kalınmadığıdır. Çalışmada sergilenen CGB'li bireylere dair dinî hükümler, daha klasik dönemlerden itibaren İslam hukukçuları tarafından konunun etik hassasiyetinin gözetildiğini açığa çıkarmıştır. Bu bağlamda var olan İslamî biyoetiğin gün yüzüne çıkarılması ve Müslümanların özgün etik anlayışlarının vurgulanması için diğer pratik meselelerdeki etik değerleri ele alan çalışmalara olan ihtiyaç ortadadır.

Kaynakça

- Ali, Eymen Fethi Muhammed. "Cirâhâtü tashîhi'l-cins ve âsâruhâ: Dirâse fıkhiyye mukârane fî dav'il-mu'tiyâti't-tbbiyyeti'l-hadîse". *Mecelletü Külliyyeti'ş-Şerî'a ve'l-Kânûn* 21 (2009), 324-589.
- Ali Haydar Efendi, Eminefendizâde. *Dürerü'l-hükkâm şerhu Mecelleti'l-ahkâm*. çev. Raşit Gündoğdu - Osman Erdem. İstanbul: Osmanlı Yayınevi, ty.
- 'Aynî, Ebû Muhammed Bedrüddin Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed. *el-Binâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2012.
- Bedir, Mürteza. "Bir Fıkıh-Etik Karşılaştırması Denemesi". *Fıkıh ve Biyoetik: İslam Hukuku Bakımından Tıbbi Konularda Karar Verme Süreci*. ed. M. İhsan Karaman vd. 39-67. İstanbul: İSAR Yayınları, 2021.
- Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Muhammed b. Muhammed. *el-İnâye şerhu'l-Hidâye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2019.
- Bardakoğlu, Ali. "İstishâb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/376-381. Ankara: TDV Yayınları, 2001.
- Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ'. *et-Tehzîb fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.
- Buhûtî, Mansûr b. Yûnus. *Keşşâfü'l-knâ' 'an metni'l-'İknâ'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2009.
- Buhârî, Ebû'l-Me'âlî Burhânüddîn Mahmud b. Ahmed b. Abdilazîz b. Ömer b. Mâze. *el-Muhîtü'l-Burhânî fî'l-fıkhi'n-Nu'mânî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Burhânpûrlu, Nizâm vd. *el-Fetâva'l-Hindiyeye*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 3. Basım, 1980.
- Bâr, Muhammed Ali. "Müşkiletü'l-hüsnâ beyne't-tb ve'l-fıkıh". *Mecelletü'l-Mecmai'l-Fıkhi'l-İslamî* 4/6 (2005), 345-365.
- Cessâs, Ahmed b. Ali Ebû Bekr er-Râzî. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 1984.

- Cüveynî, İmâmü'l-Haremeyn Ebü'l-Me'âlî Rükniiddîn Abdülmelik b. Abdillâh b. Yûsuf. *Nihâyeti'l-matlab fî dirâyeti'l-mezheb*. Katar: Dârü'l-Minhâc, 2. Basım, 2009.
- Cer'î, Abdurrahmân b. Ahmed vd. *el-Mevsû'atü'l-müeyyessa fî fıkhi'l-kadâya'l-mu'âsıra*. Riyâd: Merkezü't-Temeyyüzü'l-Bahsî fî Fıkhi'l-Kadâya'l-Mu'âsıra, 2014.
- Çalışkan, İlyas. *İslam Hukukunda Çift Cinsiyetliler (Hünsâ)*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2011.
- Delimata, Natalie. *Articulating Intersex: A Crisis at the Intersection of Scientific Facts and Social Ideals*. Switzerland: Springer Nature Press, 2019.
- Doğan, Mine - Özaykal, Merve. "Klasik Fıkıhın Cinsiyet Gelişim Bozukluklarına Bakışını Yeniden Düşünmek: Güncel Tıbbî Bilgi Açısından Bir İnceleme". *İslam Tetkikleri Dergisi* 13/2 (2023), 809-835.
- Doğan, Mine. "İslam Hukukunun Cinsiyeti Atanamayan Kategorisi: Hünsâ-yı Müşkil". *Cinsiyetsizleştirme*. ed. Huriye Martı. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı (yayın aşamasında) (2024).
- Duman, Hilâl. "İslâm Hukukunda Hünsâ (Çift Cinsiyetliler)". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6/1 (2002), 295-318.
- Dârü'l-İftâ el-Mısriyye. *el-Fetâva'l-İslâmiyye min Dâri'l-İftâ el-Mısriyye*. Kâhire: el-Meclisü'l-A'lâ li'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 2009.
- Din İşleri Yüksek Kurulu. "Tıp ve Sağlık". Erişim 15 Kasım 2023. <https://kurul.diyanet.gov.tr/Cevap-Ara/1292/cinsiyet-gelisim-bozuklugu-olan-kisilerin-tibbi-mudahale-ile-tedavi-edilmelerinin-dini-hukmu-nedir#>:
- el-Mecma'u'l-Fikhî Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî. *Karârâtü'l-Mecma'i'l-Fıkhi'l-İslâmî bi-Mekketi'l-Mükerreme*. Mekke: Râbitatü'l-Âlemi'l-İslâmî, 2. Basım, 2008.
- Ebü Şâdî, Enes Abdü'l-Fettâh. "Tashîhu'l-hünsâ el-müşkil fî dav'it-tıbbî'l-hadîs". *Mecelletü Külliyyeti'd-Demenhûr* 3/2 (2017), 266-358.
- Feder, Ellen K. *Making Sense of Intersex*. Indiana: Indiana University Press, 2014.
- Fâyid, Muhammed İbrahim. "Eseru mu'tyâti't-tıbbî'l-hadîs fî tevrîsî'l-hünsâ: Dirâse fıkhıyye". *Mecelletü Külliyyeti Dâri'l-Ulûm* 92 (2016), 407-468.
- Hamevî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Hasenî. *Gamzü 'uyûni'l-besâir fî şerhi'l-Eşbâh ve'n-nezâ'ir*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1985.
- Heytemî, Ebü Abbâs Şehâbeddîn Ahmed b. Hacer. *Tuhfetü'l-muhtâc fî-şerhi'l-Minhâc*. Kahire: el-Mektebetü't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ, 1983.
- Haddâd, Ebü Bekr b. Ali. *el-Ceheretü'n-neyyire şerh li-Muhtasari'l-İmam el-Kudûrî*. Katar: Arwiqa Yayınları, 2015.
- Halef, Tânk Abdü'l-Mün'im Muhammed. "Marifetü cinsî'l-hünsâ ve tashîhuh beyne'l-fıkh ve't-tıb fî dav-i kânûnî'l-mesûliyyeti't-tıbbıyye el-İmârâtiyye". *Mecelletü Kitâ'üş-Şerî'a ve'l-Kânûn* 10/10 (2018), 127-184.
- Holmes, Morgan. *Intersex: A Perilous Difference*. Pennsylvania: Susquehanna University Press, 2008.
- İbn Salâh, Ebü 'Amr Takiyyüddîn Osmân b. Salâhiddîn Abdurrahmân b. Mûsâ. *Fetâvâ İbni Salâh*. Beyrut: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1986.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî. *Reddü'l-muhtâr 'ale'd-Dürri'l-muhtâr*. Riyad: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.
- İbn Müflih, Ebü Abdillâh Muhammed b. Müflih b. Muhammed. *Kitâbü'l-Fürû'*. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2003.

- İbn Sînâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Abdillâh b. Ali. *el-Kânûn fi't-tıb*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999.
- İbnü'r-Rif'a, Muhammed b. Ahmed b. Ali Ebü'l-Abbâs. *Kifâyetü'n-nebih fi şerhi't-Tenbih*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbnü'l-Arabî, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *Ahkâmü'l-Kur'ân*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.
- İbn Bâz, Muhammed b. İbrâhim Âlü's-Şeyh Abdülaziz. *el-Fetâva'l-müte'allika bi't-tıb ve ahkâmü'l-merdâ*. Riyad: er-Riâsetü'l-Âmme li'l-Buhûsî'l-İlmiyye ve'l-İftâ, 3. Basım, 2014.
- İslamweb. "Hünsâ". Erişim 22 Şubat 2022. <https://www.islamweb.net/ar/fatwa/79661/?searchKey=xLkb9uwV8W19hz0SvcbN&wheretosearch=0&order=&RecID=2&srchwords=46857&R1=0&R2=0&hIndex=>
- İslamqa. "Hünsâ". Erişim 31 Ocak 2023. <https://islamqa.info/ar/answers/337356/ختی-الحیض-في-والصلاة-الصوم-صحة-عن-ويسال-ويحيض-رحم-له-مشكل-غير>
- İmrânî, Ebü'l-Hüseyn İbn Ebü'l-Hayr Yahya b. Ebü'l-Hayr b. Sâlim b. Esad. *el-Beyân fi mezhebi'l-İmâm eş-Şâfiî*. Cidde: Dârü'l-Minhâc, 2. Basım, 2000.
- İlîş, Ebü Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Muhammed. *Minehu'l-celîl şerhu Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1989.
- Karkazis, Katrina. *Fixing Sex*. London and Durham: Duke University Press, 2008.
- Kâsânî, Alâüddin Ebü Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed. *Bedâ'î'u's-sanâ'i' fi tertîbi's-şerâ'i'*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 1986.
- Maria, Ivan. "Ancient History of Congenital Adrenal Hyperplasia". *Pediatric Adrenal Diseases*. ed. L. Ghizzoni vd. 202-211. İsviçre: Karger, 2010.
- Makdisî, Ebü Muhammed Muvakkakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme. *el-Muğnî*. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1972.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasen Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 3. Basım, 2009.
- Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li-ta'lîli'l-Muhtâr*. Kahire: Dârü'l-Hadis, 2009.
- Mecûsî, Ali b. Abbâs. *Kâmilü's-Sinâ'ati't-Tıbbiyye*. Kâhire: el-Matbaatü'l-Kübrâ, 1877.
- Nevevî, Ebü Zekerriyya Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *el-Mecmû' şerhu'l-Mühezzeb*. Beyrut: Dârü'l-Fikr, ty.
- Ozar, David T. "Towards a More Inclusive Conception of Gender – Diversity for Intersex Advocacy and Ethics". *Ethics and Intersex*. ed. Sharon E. Sytsma. 17-46. Netherlands: Springer Press, 2006.
- Özaykal, Merve. "Tıpta Ayıp Yok mu? Doktora Namahrem Olmaz mı? Biyofikih Perspektifinden Hastanın Beden Mahremiyeti". *Hasta Mahremiyeti*. ed. İlhan İlkılıç vd. 139-164. İstanbul: İSAR Yayınları, 2020.
- Pala, Ali İhsan. "İslam Hukuku Açısından Cenin Hakları". *Hayat Ne Zaman Başlar, Ne Zaman Biter?* ed. Hakan Ertin - Merve Özaykal. 35-75. İstanbul: İSAR Yayınları, 2019.
- Rûyânî, Ebü'l-Mehâsin Abdülvâhid b. İsmail. *Bahrü'l-mezheb fi furû'l-mezhebi's-Şâfiî*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Ruaynî, Ebü Abdillâh Muhammed b. Muhammed b. Abdirrahmân el-Hattâb. *Mevâhibü'l-celîl li şerhi Muhtasari Halîl*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2007.

- Rubin, David A. *Intersex Matters*. New York: Suny Press, 2017.
- Ribât, Hâlid - İzzet, Seyyid. *el-Câmi' li-'ulûmi'l-Îmâm Ahmed*. Kuveyt: Dârü'l-Felâh, 2009.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dârü'l-Marife, 3. Basım, 1993.
- Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed. *el-Eşbâh ve'n-nezâ'ir fi kavâ'id ve fûrû'î fikhi's-Şâfi'iyye*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- Sâlih, Fevvâz. "Cirâhatü'l-hunûse ve tağyîru'l-cins fi'l-kânûn es-Sûriyy". *Mecelletü Câmiati Dimaşk* 19/2 (2003), 49-77.
- Sa'dâvî, Salâh Abdüttevâb. "Eserü'l-iktisâfâtî'l-ilmîyye fi'l-ahkâmî'l-fıkhiyye: Müddetü'l-haml, Nev'u'l-hünsâ ve Mîrâsuh". *Mecelletü't-Türâs ve'l-Hadâra* (2016), 53-81.
- Seferî, Hâlid b. Sâlim b. Sâlih. "İzdirâbu'l-huviyyeti'l-cinsiyye ve âsâruh min manzûr fıkhiyy". *Mecelletü'l-Fıkıh ve'l-Kânun* 57 (2017), 49-82.
- Sabbâh, Abdülhamid Hasan. *Mîrâsü'l-hünsâ fi dav'il-hakâiki'l-ilmîyyeti'l-mu'âsıra ve tabbikâtuhâ fi'l-mehâkimi's-Şerîyye fi kitâ'ı Gazze*. Gazze: el-Câmiatü'l-İslâmiyye, Külliyyetü's-Şerî'a ve'l-Kânûn, Yüksek Lisans Tezi, 2008.
- Sıkkılı, Ebû Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Yûnus. *el-Câmi' li mesâ'ili'l-Müdevoene ve'l-Muhtelata*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2012.
- Spurgas, Alyson K. "(Un) Queering Identity: The Biosocial Production of Intersex/DSD". *Critical Intersex*. ed. Morgan Holmes. 97-122. Burlington: Ashgate Press, 2009.
- Sytsma, Sharon E. "The Ethics of Using Dexamethasone to Prevent Virilization of Female Fetuses". *Ethics and Intersex*. ed. Sharon E. Sytsma. 241-258. Netherlands: Springer Press, 2006.
- Sytsma, Sharon E. "Intersexuality, Cultural Influences and Cultural Relativism". *Ethics and Intersex*. ed. Sharon E. Sytsma. 259-270. Netherlands: Springer Press, 2006.
- Şeyhîzâde, Abdurrahman b. Muhammed. *Mecma'u'l-Enhur fi Şerhi Mülteka'l-ebhur*. İstanbul: Tereke Yayıncılık, 2015.
- Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. *el-Asl*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- Şirbînî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *Muğni'l-muhtâc ilâ ma'rifeti me'ânî elfâzi'l-Minhâc*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994.
- Şerîf, Hâzım Ebü'l-Hamd Hamdî. "Mîrâsü'l-hamlî ve'l-hünsâ fi dav'il-müsteceddâtî't-tibbiyye: Dirâse mukârane". *Mecelletü Külliyyeti's-Şerî'a ve'l-Kânun* 3/33 (2021), 945-1043.
- Şâyi', Fehîm Abdü'l-İlâh Abdülazîz. "Hükmü tağyîri'l-cins ve eseruhû fi 'akdi'z-zevâc vifgan li'n-nizâm es-Suudiyyi ve'l-kânûn el-Kuveytî: Dirâse mukârane". *el-Mecelletü't-Tûnusîyye li'l-'Ulûmi'l-İctimâ'iyye* 53/145 (2019), 189-254.
- Şinkîtî, Muhammed b. Muhammed el-Muhtâr. Şerhu Zâdi'l-Mustakni'. <https://audio.islamweb.net/audio/index.php?page=FullContent&audioid=341155>
- Zeylâ, Osman b. Ali. *Tebîynü'l-hakâik şerhu Kenzi'd-dekâ'ik*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2. Basım, 2010.
- Zehrâvî, Ebü'l-Kâsım. *et-Tasrîf fi men 'aceze 'an'it-te'lîf*. Dimaşk: Vizâratü's-Sekâfe, 2006.

**Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında İslam
Hukukçularının Dayandıkları Etik İlkeler:
Psikolojik Komplasyonların Engellenmesinden
Tıbbî Bakım Standartlarına**

Makale Bilgi Formu

Mine Doğan

İstanbul Üniversitesi,
Sosyal Bilimler Enstitüsü,
İslam Hukuku Ana Bilim
Dali

m.dogan4501@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0001-9638-5774>

Yazarların Katkısı

Makale tek yazarlıdır.

Çıkar Çatışması Bildirimi

Yazar tarafından potansiyel çıkar çatışması bildirilmemiştir.

Destek/Destekleyen Kuruluşlar

Bu çalışma, Türkiye Bilimsel ve Teknolojik Araştırma Kurumu (TÜBİTAK) tarafından "122K853" numaralı 1001 projesi ile desteklenmiştir.

Etik Onay ve Katılımcı Rızası

Makale için gereken etik onay "İstanbul Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu" tarafından 27.03.2023 tarihinde verilmiştir. İzin no: E-35980450-663.05-1701613. "Cinsiyet Gelişim Bozukluklarında İslam Hukukçularının Dayandıkları Etik İlkeler: Psikolojik Komplasyonların Engellenmesinden Tıbbî Bakım Standartlarına" başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel etik ve alıntı kurallarına uyulmuş olup toplanan veriler üzerinde hiçbir tahrifat yapılmamıştır. Herhangi bir etik ihlalle karşılaşılması durumunda *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*'nin yükümlülüğü olmayıp tüm sorumluluk yazarlara aittir.